

POGLAVLJE 4

Migracije, kvalifikacije i tržište rada

Mihail Arandarenko

1 Uvod

Masovno iseljavanje iz Srbije, a posebno egzodus „najboljih i najpametnijih“, generalno se doživljava kao jedan od najaktuelnijih problema s kojima se suočavaju srpsko društvo i privreda, a koji se iz godine u godinu pogoršava. Pored prirodnog pada broja stanovnika, ono predstavlja izvor duboke zabrinutosti za budućnost nacije.

Činjenice i argumenti koji se najčešće koriste kao ilustracija i potpora za ovu sumornu percepciju mogu se stilizovati na sledeći način. Prvo, broj stanovnika Srbije koji napuštaju zemlju veoma je visok u odnosu na broj stanovnika i ubrzano raste. Na primer, tvrdi se, na osnovu statistike OECD-a, da je Srbiju u poslednjih 15 godina napustilo oko 650.000 ljudi, uglavnom mladih i obrazovanih. Drugo, još jedna uobičajena tvrdnja je da su oni koji odlaze bolje obrazovani i talentovaniji od onih koji ostaju. Globalni indeks konkurentnosti Svetskog ekonomskog foruma tradicionalno svrstava Srbiju među zemlje s najmanjim kapacitetom za zadržavanje talentata u svetu. Na primer, na skali od 1 do 7 (1 = svi talentovani ljudi napuštaju zemlju; 7 = svi talentovani ljudi ostaju u zemlji), Srbija je 2013. dobila ocenu 1,8, a 2019. 2,31, daleko ispod srednjih vrednosti za ovaj pokazatelj i daleko ispod opšteg ranga Srbije u Globalnom indeksu kompetitivnosti i nivoa njenog bruto nacionalnog dohotka. Treće, istraživanja o migracionim namerama pokazuju da većina studenata i mladih – dve trećine ili više – želi da napusti zemlju. Četvrto, postoje dobro poznate procene da emigracioni odlivi koštaju Srbiju oko milijardu dolara u smislu novca potrošenog na obrazovanje emigranata i izgubljenog BDP-a – svake godine! Peto,

pogoršavajući demografski pad i lišavajući zemlju uglavnom mladih, obrazovanih i preduzetnih ljudi, emigracija podriva šanse da se izbegne „zamka srednjeg dohotka“ (Svetska banka, 2019).

Iako gotovo nijedna od gorenavedenih tvrdnji nije tehnički netačna, neke od njih su u suštini poluistine. To je ono što će biti prikazano u ovom poglavlju. Navedeni broj ljudi koji su napustili Srbiju odnosi se na bruto emigraciju; većina ovih emigranata vratila se u Srbiju posle relativno kratkih boravaka u inostranstvu; mogli bi ponovo da odu, da se ponovo računaju kao emigranti i da se ponovo vrate. Takođe, procene imigracije zanemarene su u ovim tvrdnjama. Štaviše, evidentirana obrazovna struktura emigrantskog stanovništva i njegovih kretanja zapravo je veoma slična strukturi rezidentnog stanovništva Srbije. Istraživanja migracionih namera veoma su korisna u razumevanju izvora frustracije, ali su od male koristi u predviđanju stvarnih stopa emigracije. Konačno, obračun troškova školovanja ljudi koji odlaze iz Srbije (sam po sebi duboko pogrešan) najviše uznemirava jer nove emigrante tretira kao da su mrtvi, kao da mnogi od njih ne bi bili nezaposleni ili nedovoljno radno angažovani da su ostali kod kuće, kao da većina ne bi brinula o porodici dok radi u inostranstvu i kao da se većina ne bi vratila sa nekim novim znanjima i veštinama.

Tako su gore predstavljeni iskrivljeni delovi informacija ili čisti anegdotalni utisci (koji često odražavaju pristrasnost urbane više srednje klase) pretvoreni u široko rasprostranjeno „opšte znanje“ samopotkrepljujućim ponavljanjem.

Dominantno alarmantni ton takođe je znatno uticao na politiku države prema migracijama. Ovaj fatalistički diskurs se na kraju pretvara u političko razmišljanje da se mora brzo preduzeti nešto pre nego što bude prekasno. Na primer, prva verzija *Strategije o ekonomskim migracijama* iz 2019. godine skoro u potpunosti se fokusirala na načine za sprečavanje i preokretanje procesa odliva mozгова – bez stvarnog utvrđivanja činjenica o njegovoj razmeri i karakteristikama (Strategija je konačno usvojena 2020. godine kao uravnoteženiji dokument). Krajem 2019. godine, čak i pre usvajanja *Strategije*, donete su posebne mere koje obezbeđuju veoma velikodušna smanjenja poreza za visokokvalifikovane povratnike s visokim prihodima. Na isti način, nova mera odustajanja od plaćanja godišnjeg poreza na lični dohodak (koji se naplaćuje po veoma skromnim stopama za oko 1% onih koji najviše zarađuju) za mlade od 40 godina reklamirana je kao mera prevencije odliva mozgov.

Većina elemenata migracione dijagnostike koji kruže u javnoj sferi površni su i često obmanjujući. To ne znači da nema razloga za brigu o emigraciji. Međutim, važno je da činjenice budu ispravne, a kako se više zadire u statistiku migracija, koliko god da je nejasna i nepotpuna, postepeno se pojavljuje sve nejasnija i izuzetno složena slika. Ovo poglavlje pre svega pokušava da pronikne u njihovu logiku.

Fokusiramo se na analizu emigrantskog stanovništva i (bruto) odliva iz Srbije, pri čemu deskriptivna kvantitativna analiza pokriva prvenstveno evropske zemlje odredišta za koje postoji usaglašena Eurostatova statistika. One su odredište za najmanje dve trećine ukupnog broja srpskih emigranata i daleko su najvažniji izvor doznaka.

Međutim, statističke vežbe tek su početak naše analize. Koristeći neke jednostavne koncepte, instrumente i razne eklektične, a ponekad i inovativne izvore, pokušavamo da odgovorimo na suštinska pitanja o prirodi srpske emigracije i da li se ona korenito promenila u poslednjem periodu. Dva glavna neposredna dijagnostička pitanja proizilaze iz podataka i deskriptivne kvantitativne analize:

1. Da li većinu srpskih emigranata čine stalni (oni koji se nastanjuju) ili privremeni (kratkoročni ili cirkularni) migranti?
2. Da li su oni koji napuštaju zemlju znatno bolje obrazovani od onih koji ostaju? Drugim rečima, da li postoji (tehnički definisan) odliv mozgov iz Srbije i koliko je ozbiljan?

Ova pitanja obrađena su u 3. i 4. odeljku. U 5. odeljku se neravnoteže na srpskom tržištu rada razmatraju kao podsticajni faktori za emigraciju. U 6. odeljku iznosimo zaključke i nekoliko opreznih preporuka.

2 Trendovi migracija

2.1 Merenje migracionog salda i migracionih kretanja

Većina diskusija o migracijama počinje brojevima. Međutim, dobijanje pouzdanih brojeva izuzetno je složen zadatak, a razumevanje i tumačenje tih brojeva često je još teže. Definicije, koncepti i administrativne i anketne prakse u vezi sa emigracionim saldima i migracionim kretanjima razlikuju se od zemlje do zemlje na način koji onemogućava potpuno međunarodno usklađivanje. Pošto živimo u svetu suverenih država, zemlji je lakše da vodi evidenciju o imigrantima koji borave unutar njenih granica nego o sopstvenim sadašnjim ili bivšim građanima van njenog domašaja. Stoga se zemlje porekla suočavaju s većim poteškoćama u praćenju svojih emigranata nego zemlje odredišta u prebrojavanju svojih imigranata. Da stvari budu još gore, statistički kapacitet u zemljama emigracije s tipičnim niskim ili srednjim dohotkom niži je nego u zemljama sa visokim dohotkom u koje odlazi većina imigranata. Otuda najbolju strategiju za zemlju emigracije predstavlja prikupljanje podataka o sopstvenim

emigrantima iz imigracionih statistika zemalja odredišta. Nažalost, zbog istorijskih faktora i svog geografskog položaja, Srbija je među zemljama s najvećom disperzijom emigranata, što otežava zadatak prikupljanja podataka iz svih važnih zemalja odredišta.

Zemlje koriste različite koncepte, definicije i metodologije prikupljanja podataka za kreiranje statistike o migracionim kretanjima. Definicije toga ko se smatra međunarodnim migrantom s vremenom variraju u istoj zemlji i među zemljama. Preporuke Ujedinjenih nacija o statistici međunarodnih migracija definišu „međunarodnog migranta“ kao svaku osobu koja je promenila zemlju uobičajenog boravka,⁵¹ pri čemu se razlikuju „kratkoročni migranti“ (oni koji su promenili zemlju uobičajenog boravka na najmanje tri meseca, ali manje od godinu dana) i „dugoročni migranti“ (oni koji su to učinili na najmanje godinu dana). Međutim, neke zemlje koriste drugačije kriterijume za identifikaciju međunarodnih migranata. Razlike u konceptima i definicijama te metodologijama prikupljanja podataka ometaju punu međunarodnu uporedivost. Implicitna pretpostavka je da se oni ne menjaju sistematski tokom vremena.

⁵¹ UN DESA (Odeljenje Ujedinjenih nacija za ekonomska i socijalna pitanja), 2012.

Za razliku od procena podataka o ukupnom broju emigranata,⁵² procene migracionih priliva i odliva po zemlji određište ili porekla nisu dostupne na globalnom nivou. Zemlje mogu izračunati migraciona kretanja na osnovu informacija iz administrativnih izvora, kao što su podaci dobijeni izdavanjem privremenih ili stalnih boravišnih dozvola i registri stanovništva, ili mogu koristiti podatke anketnih istraživanja. Podaci OECD-a i Eurostata o migracionim prilikama omogućavaju razlikovanje različitih tipova migracionih kretanja, uključujući posao, spajanje porodice, obrazovanje, humanitarne migracije (izbeglice, tražioci azila i sl.) i drugo (npr. penzioneri).

2.2 Evolucija emigracije iz Srbije

Srbija je tradicionalno bila emigraciona zemlja. Posle Drugog svetog rata prošla je kroz nekoliko talasa pojačane emigracije. Prvi značajniji talas emigracije, uglavnom iz ekonomskih razloga, započeo je šezdesetih godina prošlog veka, intenzivnom emigracijom uglavnom nekvalifikovanih privremenih radnika u Zapadnu Nemačku, što je bilo regulisano bilateralnim sporazumom, da bi ubrzo usledila značajna, ali ipak nešto manje intenzivna emigracija u druge zapadnoevropske zemlje. Ovaj rani talas emigracije takođe ostaje veoma relevantan za sadašnje ishode migracije, kroz dva glavna mehanizma. Prvi je uspostavljanje dugogodišnjih mreža dijaspora, koje teži da grupiše pripadnike srpske dijaspora oko određenih centara u zemljama određište. Mreže dijaspora su potencijalno samoodrživi dinamički mehanizmi koji u određenom periodu omogućavaju trajnu ili privremenu migraciju.

Drugi mehanizam je na neki način odraz prvog. Neke oblasti u Srbiji tradicionalno su održavale visok nivo emigracije nakon ranog talasa „gastarbajtera“, posebno istočna Srbija. Kasnije se istočnoj Srbiji pridružila još jedna relativno siromašna oblast u jugozapadnoj Srbiji – Sandžak (Penev i Predojević-Despić, 2012). Ovaj rani talas emigracije do danas ima znatan uticaj na tokove povratnika (penzioneri) i na stabilnost dela doznaka (tačnije, ličnih transfera) po osnovu penzija u stranoj valuti.

Politički i ekonomski faktori raspada bivše Jugoslavije pokrenuli su sledeći veliki talas emigracije. Ovaj emigracioni talas uključivao je okretanje ka dalekim preokookeanskim destinacijama – pre svega anglosaksonskim zemljama, od Kanade do Australije i Novog Zelanda, čija su imigraciona pravila favorizovala prijem visokoobrazovanih imigranata. S druge strane, ukupan migracioni saldo Srbije ostao je relativno stabilan tokom devedesetih godina 20. veka zbog podjednako intenzivnog priliva Srba iz drugih delova bivše Jugoslavije.

Političke promene početkom 2000-ih donele su obećanje o ekonomskoj i političkoj integraciji zemlje u Evropsku uniju i privre-

meno usporile emigraciju. Faktori potražnje takođe su odigrali ulogu – u to vreme EU je bila zabrinuta zbog uticaja proširenja na Istok pa je oklevala čak i sa liberalizacijom viznog režima za Srbiju. Ipak, emigraciona kretanja nastavljena su u prvoj deceniji 21. veka i intenzivirana oporavkom EU nakon krize 2008, posebno između 2015. i 2019. godine. Zatvaranja usled kovida-19 naglo su obustavila tokove emigracije, iako ne u potpunosti, i delimično preokrenula neto emigraciona kretanja kroz povratak (ili nemogućnost da napuste Srbiju) mnogih kratkoročnih ili privremenih migranata.

Kao rezultat višestrukih talasa i geografske disperzije migracija iz Srbije, pripadnici srpske dijaspora mogu se naći širom sveta. Srpsku dijasporu u najširem smislu čine različite generacije migranata s različitim nivoima veza sa rodnom zemljom.

Prema procenama Ujedinjenih nacija, ukupan broj srpskih emigranata iznosio je 2019. godine oko 950.000,⁵³ što čini oko 14% rezidentnog stanovništva u zemlji (bez Kosova⁵⁴ i Metohije). Osim toga, treba imati na umu da bi se, tehnički, onaj ko živi van Srbije mogao smatrati srpskim emigrantom samo ako je rođen u Srbiji. Alternativni kriterijum (u zemljama koje ne vode statistiku stanovnika po zemlji rođenja) bio bi da emigranti moraju imati srpsko državljanstvo. S obzirom na to da mnogi državljani Srbije rođeni u Srbiji uzimaju državljanstvo zemlje u koju su emigrirali, broj emigranata rođenih u Srbiji veći je od broja državljana Srbije koji žive van Srbije. O ovom pitanju dalje raspravljamo u sledećem poglavlju.

2.3 Merenje emigracije iz Srbije – problemi i ciljevi

Popis stanovništva je u većini dosadašnjih domaćih analiza bio glavni izvor ili barem polazna tačka za analizu emigracije iz Srbije (npr. Stanković 2014). Kao što je već objašnjeno, statistika zemlje porekla o broju emigranata po definiciji je nepotpuna i uvek potcenjuje pravi apsolutni broj emigranata. Štaviše, takvi popisi iskrivljuju relativnu rasprostranjenost emigranata po zemljama određište. Godišnji administrativni podaci o odlivu (zasnovani na brisanju stanovnika iz evidencije) još su manje korisni, jer u velikoj meri potcenjuju pravi broj emigranata. Isto važi i za povratnu migraciju – ako se ljudi ne obrišu iz evidencije kao stanovnici, nema potrebe da se ponovo registruju.

S druge strane, imigracija je podložna mnogo strožoj regulativi, pri čemu taj postupak uvek podrazumeva zahtev za boravišnu vizu i evidentiranje u zemlji određište. Dakle, mnogo je bolja strategija da se pogleda imigraciona statistika zemalja određište i tamo potraže lica rođena u Srbiji ili srpski državljani.⁵⁵

U ovom poglavlju *emigrantsko stanovništvo* fleksibilno definišemo kao „ukupan broj srpskih migranata prisutnih van Srbije u određi-

⁵² V. <https://www.migrationdataportal.org/themes/internship-migrant-stocks>.

⁵³ Ove procene nominalno obuhvataju emigrante s Kosova i Metohije, pošto se ova pokrajina u statistici UN tretira kao deo Srbije. Najverovatnije je da procene samo delimično obuhvataju međunarodne migrante poreklom iz AP Kosovo i Metohija, jer sve veće zemlje određište u svojim migracionim statistikama tretiraju Kosovo kao poseban subjekat. U svakom slučaju, kao gornju granicu 'pravog' udela treba uzeti procenu od 14% državljana Srbije ili stanovnika rođenih u Srbiji u inostranstvu, jer se imenilac koristi za stalno stanovništvo na teritoriji Srbije bez Kosova i Metohije.

⁵⁴ Sve reference na Kosovo tumače se u skladu sa Rezolucijom 1244 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija (1999).

⁵⁵ Iako godišnja publikacija Komesarijata za izbeglice i migracije „Migracioni profil Republike Srbije“ predstavlja ovakve podatke, oni su nepotpuni i generalno neadekvatni. Dosledno oslanjanje na podatke zemalja određište za procenu razmere i kretanja emigracije nedavno je usvojio RZS, 2019, Arandarenko i Aleksić 2020, i Arandarenko, 2021.

nom trenutku“. Termin „srpski migranti“ može se odnositi ili na državljane Srbije ili na emigrante rođene u Srbiji, u zavisnosti od dostupnih podataka u zemljama odredišta, ali isključuje ljude srpskog porekla (bilo teritorijalnog ili etničkog) koji nikada nisu imali srpsko državljanstvo i nisu rođeni u Srbiji. S druge strane, *migraciona kretanja* odnose se na broj srpskih migranata koji ulaze u datu zemlju ili je napuštaju u određenom vremenskom periodu.

Dodatne poteškoće u merenju migracija, posebno promena u emigrantskom stanovništvu tokom vremena, povezane su s promenom statusa Srbije kao države, koja je od 1991. do 2006. godine pretrpela četiri statusne promene i još uvek je u nerešenom sporu oko suvereniteta svoje Autonomne Pokrajine Kosova i Metohije. Dalje poteškoće proizilaze iz srpske politike o dvojnog državljanstvu. Kao i neke druge zemlje sa dosta svojih državljana van granica, Srbija po pravilu dozvoljava dvojno državljanstvo. Ovo uglavnom koriste Srbi iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Crne Gore – i mogu da borave ili u svojim zemljama porekla, ili u Srbiji, ili negde drugde kao imigranti. Kada ljudi s dvojnim državljanstvom emigriraju iz Srbije, mogu odlučiti da se registruju kao imigranti iz svojih zemalja porekla – što je posebno slučaj sa Srbima rođenim u Hrvatskoj i sa hrvatskim državljanstvom, koji uživaju privilegije državljanstva EU u pristupu poslovima u zemljama EU. Iz tog razloga statistika zemalja odredišta o emigraciji državljana Srbije možda potcenjuje stvarnu razmeru emigracije rezidentnih državljana. S druge strane, iako je to, čini se, daleko ređa pojava, neki kosovski Albanci uzimaju srpsko državljanstvo da bi putovali i radili u Evropskoj uniji s manjim ograničenjima.

Ne postoji lako rešenje za sve ove praktične probleme u evidentiranju emigranata i migracionih kretanja niti bi se ono moglo pronaći. Međutim, smatramo da je kombinovanjem različitih izvora i informacija još moguće dobiti prilično tačnu predstavu o obimu i trendovima emigracije iz Srbije i imigracije u Srbiju.

2.4 Srpski emigracioni saldo tokom protekle decenije

U ovom odeljku razmatramo podatke Eurostata o ukupnom broju državljana Srbije sa prebivalištem u zemlji 31. decembra svake godine po zemljama odredišta. Koristimo dva koncepta emigrantskog stanovništva – Koncept 1 čine samo podaci o emigrantskom stanovništvu po zemljama onako kako su prijavljeni. Po definiciji, broj imigranata državljana Srbije u zemlji odredišta na kraju perioda „t“ jednak je stanju u prethodnom periodu „t-1“ uvećanom za nove mehaničke prilive u periodu „t“ i novorođene državljane Srbije u zemlji odredišta, i umanjenom za odlive u periodu „t“, koji obuhvataju prijem u državljanstvo zemlje odredišta (naturalizaciju), povratak u Srbiju, migraciju u treće zemlje i smrti.

Koncept 2 prilivu dodaje još jednu komponentu – državljani Srbije naturalizovani u periodu „t“. Treba imati na umu da Koncept 2 ne predstavlja ukupan broj imigranata rođenih u Srbiji u zemlji odredišta, jer emigranti rođeni u Srbiji naturalizovani pre perioda „t“ ostaju neregistrovani. Umesto toga, Koncept 2 jednostavno oduzima naturalizovane građane Srbije u periodu „t“ od komponente odliva, pod realnom pretpostavkom da ovi ljudi ostaju u zemlji u koju su emigrirali. Ono što ostaje je povratak u Srbiju, migracije u treće zemlje i smrti. Radi jednostavnosti, može se pretpostaviti da su rođenja, migracije u treće zemlje i smrti jednaki nuli ili se međusobno potiru. Stoga razliku između emigrantskog stanovništva u dva perioda možemo tretirati kao bilateralni bilans neto migracije.

U tabeli 1 prikazani su podaci o srpskom emigracionom stanovništvu u „Eurostat-Evropi“ u dve krajnje tačke naše analize, 2010. i 2019. godini (ili u nešto kraćem periodu za 4 zemlje).⁵⁶

Emigrantsko stanovništvo po zemljama odredišta

Koncept 1: Emigrantsko stanovništvo koje čine građani Srbije na kraju godine „t“ = emigrantsko stanovništvo na kraju godine „t-1“ + prilivi u godini „t“ (imigracija zasnovana na prvim boravišnim dozvolama + novorođeni) – odlivi (povratak u Srbiju + migracija u treće zemlje + smrti)

Koncept 2: Emigrantsko stanovništvo koje čine građani Srbije na kraju godine „t“ = emigrantsko stanovništvo na kraju godine „t-1“ + prilivi u godini „t“ (imigracija zasnovana na prvim boravišnim dozvolama + novorođeni + naturalizovani državljani Srbije) – odlivi (povratak u Srbiju + migracija u treću zemlju + smrti)

⁵⁶ Svi podaci preuzeti su iz baze podataka Eurostata (https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Migration_and_migrant_population_statistics).

	2010.	2019. (Koncept 1 – evidentirani broj građana)	2019. (Koncept 2 – evidentirano emigrantsko stanovništvo + naturalizacija 2010–2019.)	Emigracioni saldo 2010–19. Koncept 1	Emigracioni saldo 2010–19. Koncept 2
Nemačka	290.092	231.120	260.186	58.972	29.906
Italija	61.027	37.123	55.040	23.904	5.987
Francuska	35.141	27.149	43.659	7.992	-8.518
Švedska	12.090	9.272	19.959	2.818	-7.869
Austrija	111.708	107.369	114.522	4.339	-2.814
Slovenija	8.273	20.374	22.112	-12.101	-13.839
Belgija	3.270	4.433	6.358	-1.163	-3.088
Luksemburg	2.033	2.055	3.159	-22	-1.126
Holandija	454	3.499	5.069	-3.045	-4.615
Mađarska	18.080	9.349	14.002	8.731	4.078
Španija	2.848	3.274	3.791	-426	-943
Bugarska	466	2.243	2.855	-1.777	-2.389
Malta	502	6.481	6.732	-5.979	-6.230
Grčka	3.771	3.720	4.336	51	-565
Češka	1.933	5.592	5.951	-3.659	-4.018
Finska	1.377	807	1.315	570	62
Slovačka	3.826	15.842	16.315	-12.016	-12.489
Kipar	882	386	584	496	298
Poljska	701	1.015	1.150	-314	-449
Portugalija	219	219	321	0	-102
Irska	300	359	659	-59	-359
Island	219	259	413	-40	-194
Estonija	12	48	48	-36	-36
Letonija	14	40	40	-26	-26
Litvanija	13	60	60	-47	-47
Rumunija	1.599	2.121	2.220	-522	-621
VB (2012. i 2018)	1.496	1.541	4.085	-45	-2.589
	2010/2012.	2019. Koncept 1	2019. Koncept 2	Emigracioni saldo 2010–19. Koncept 1	Emigracioni saldo 2010–19. Koncept 2
Norveška 2010.	1.228	5.706	6.731	-4.478	-5.503
Švajcarska 2012.	94.979	60.595	87.057	34.384	7.922
	2013.	2019. Koncept 1	2019. Koncept 2	Emigracioni saldo 2010–19. Koncept 1	Emigracioni saldo 2010–19. Koncept 2
Hrvatska	1.509	10.193	12.308	-8.684	-10.799
Lihtenštajn	279	236	263	43	16

Tabela 1. Srpsko emigraciono stanovništvo u Eurostat-Evropi, 2010. i 2019. Koncept 1 i Koncept 2

Izvor: Eurostat

Tabela 1 nudi dosta važnih i zanimljivih uvida. Generalno, suprotno globalnom trendu, vidimo dalju dekoncentraciju srpskog emigrantskog stanovništva u Evropi, posebno prema Konceptu 1 (bez naturalizacije). Među svega nekoliko zemalja u kojima je, prema Konceptu 2, broj srpskih migranata opao ili ostao približno nepromenjen (obojeni zeleno ili žuto u tabeli 1; ćelije sa porastom srpskog migrantskog stanovništva obojene su crvenom bojom) nalaze se one s najvećim srpskim migracionim stanovništvom – Nemačka, Austrija, Švajcarska i Italija. S druge strane, neka odredišta su u procvatu. Među odredištima koja su barem udvostručila broj srpskih migranata između 2010. i 2019. godine ili u nešto kraćem vremenskom periodu nalaze se Slovenija, Slovačka, Hrvatska, Norveška, Malta, Holandija, Ujedinjeno Kraljevstvo i Češka. Međutim, ta odredišta imaju dosta nižu polaznu tačku, a do 2019. godine broj srpskih imigranata u Sloveniji, zemlji s najvećim brojem u ovoj sve većoj grupi, iznosio je samo 35% onog u Italiji i 8% onog u Nemačkoj. U ovim odredištima dominiraju nove države članice, sa izuzetkom Norveške (koja nije u EU) te Velike Britanije i Holandije.

Kumulativna stopa naturalizacije (izražena kao odnos ili relativna razlika između stanovništva u Konceptu 2 i Konceptu 1 2019. godine) takođe izuzetno varira. Najviša je u Velikoj Britaniji, Švedskoj, Švajcarskoj, Francuskoj, Italiji, Mađarskoj, Holandiji i Belgiji. S druge strane, prilično je niska ili zanemarljiva u većini novih država članica. Razlika između novih i starih država članica (u daljem tekstu: NDC i SDČ) u ovom pogledu može se objasniti kroz nekoliko faktora. Prvo, SDČ su zrela i dobro uspostavljena migrantska odredišta u kojima je prosečno trajanje boravka mnogo duže i obično postoji minimalni zahtevani period boravka kako bi pojedinačni migranti mogli da podnesu zahtev za državljanstvo. Drugo, granica (kriterijumi) za naturalizaciju koju postavlja većina NDC može generalno biti viša nego kod SDČ. Treće, tražnja srpskih imigranata za državljanstvom starih i bogatijih DČ Evropske unije jača je nego za državljanstvom novih i siromašnijih DČ (osim u onim DČ sa značajnim etničkim manjinama u Srbiji, kao što je Mađarska). Četvrto, struktura i karakteristike srpskih imigranata mogu se sistematski razlikovati od zemlje do zemlje.

Sumiranje kumulativnih neto kretanja u periodu od 2010. do 2019. godine (ili nešto kraće u nekoliko slučajeva) za sve zemlje za koje su podaci dostupni u Eurostatu – države članice EU isključujući Dansku, ali uključujući Švajcarsku i Norvešku – daje veoma različite rezultate sa različitim predznacima, u zavisnosti od toga koji se koncept koristi. Dok je prema Konceptu 1 neto odliv srpskih imigranata iz ovog „Eurostat univerzuma“ oko 88.000, neto priliv imigranata (odnosno negativna neto migracija iz Srbije) prema Konceptu 2 iznosi oko 41.000. Procena Koncepta 2 proširena na 10 godina podrazumevala bi prosečan godišnji odliv u „Eurostat univerzum“ od oko 4.100 građana Srbije.

Čini se da su naše procene neto emigracije u „Eurostat-Evropi“ sveukupno niže od procena RZS (2019), uz katkad velike varijacije u pojedinim zemljama.⁵⁷

Kumulativni ukupni neto migracioni saldo Srbije za period od 2011. do 2018. godine, prema procenama RZS, iznosio je oko -97.000, što podrazumeva prosečan godišnji neto odliv od oko 13.000 ljudi, s negativnim trendom rasta koji je 2018. godine dostigao 22.000, a predviđa se da će se 2020. godine približiti broju od 30.000. Prema RZS, procenjena neto negativna migracija za zemlje „Eurostat-Evropu“ u periodu od 2011. do 2018. godine bila je približno slična globalnom broju, pošto Srbija ima značajnu neto imigraciju iz Bosne i Hercegovine i Crne Gore, što je dovoljno da se relativno blag neto odliv u ostatak sveta drži pod kontrolom. Međutim, glavni nesklad između ove dve procene proizašao je iz dva važna evropska odredišta. Interesantan je slučaj Hrvatske; prema našoj računici na osnovu podataka o migracionom saldu i naturalizaciji iz Eurostata, u Hrvatskoj je zabeležen snažan neto priliv građana Srbije (uvećan za preko 10.000 u periodu od 2013. do 2019. godine), dok su procene RZS potpuno drugačije – neto imigracija u Srbiju od oko 15.000 ljudi u periodu od 2011. do 2018. godine. Mogući razlog za ove suprotne procene, obe zasnovane na dokumentima iz baze podataka Eurostata, leže u različitim režimima državljanstva u dve zemlje – dok Hrvatska ne dozvoljava dvostruko državljanstvo (iako to neformalno toleriše), Srbija ga dozvoljava. Ovo potencijalno uzrokuje premašivanje brojeva i asimetriju u bilateralnoj i široj globalnoj evidenciji migracionog salda i migracionih kretanja i samo je ilustracija mnogih izazova migracionih statistika.

S druge strane, daleko najveća razlika između dve procene tiče se najvažnijeg odredišta – Nemačke. Dok se prema usaglašenoj bazi podataka Eurostata koju smo koristili, na osnovu Koncepta 2, broj srpskih emigranata smanjio za oko 30.000 ljudi (2010–2019), prema procenama RZS je, na osnovu nemačkih statističkih podataka, u Nemačkoj ostvaren neto priliv od skoro 50.000 ljudi u periodu od 2011. do 2018. godine. Međutim, ovaj očigledni neto priliv najverovatnije je statistički artefakt nastao kao rezultat postepenog opadanja kategorija „bivša Jugoslavija“ i „Srbija i Crna Gora“ kao zemalja porekla koje su se poslednji put pojavile u nemačkoj statistici migracionog salda 2016. godine. Jednostavno rečeno, državljani bivše Jugoslavije koji su već bili u Nemačkoj preklasifikovani su tokom ovog perioda u srpske državljane.

Pod pretpostavkom da je migracioni saldo sa ostatkom sveta van „Eurostat-Evropu“ neutralan, godišnji neto odliv državljana Srbije u protekloj deceniji kretao bi se, na osnovu dve predstavljene vežbe procene za „Eurostat-Evropu“, u rasponu od 4.000 do 13.000 lica. Ovaj široki raspon može se skratiti sa obe strane. Ako pretpostavimo da je „pravi“ migracioni saldo sa Nemačkom otprilike neutralan, to bi postavilo procene neto odliva u poslednjoj deceniji negde između 50.000 i 70.000 ljudi, odnosno oko 5.000 do 7.000 godišnje. Dalje ćemo se baviti ovim problemima u kontekstu analize migracionih kretanja u odeljku 3.

⁵⁷ Ovo nije iznenađenje, jer je RZS koristio niz različitih izvora u zavisnosti od dostupnosti podataka i odgovora na upitnik namenjen nacionalnim zavodima za statistiku, različite metode računanja, uključujući vežbe modeliranja i pripisivanja, te donekle različite definicije. Osnovna svrha vežbe RZS bila je da se neto migracioni saldo koristi za računanje ukupne dinamike stanovništva za period od 2011. do 2018. godine i projekcije stanovništva od 2019. godine nadalje.

3 Ljudi ili radnici?

3.1 Razvoj migracionih kretanja iz Srbije

U vezi sa priliom gastarbajtera u Zapadnu Evropu tokom šezdesetih i sedamdesetih godina 20. veka postoji čuvena replika švajcarskog dramskog pisca Maksa Friša koju izgovara jedan od njegovih likova: „Hteli smo radnike, ali stigli su ljudi“. Neizbežno je da karakteristike radnih sposobnosti i kvalifikacija dolaze u paketu s drugim ljudskim dimenzijama, kako je to Friš dobro formulisao. Interakcije između lokalnog stanovništva i gastarbajtera nisu se mogle ograničiti samo na radna mesta i samo na određeno vreme. Mnogi strani radnici uspeali su da ostanu uprkos formalnim ograničenjima i da se nasele u Zapadnoj Nemačkoj i drugim zapadnoevropskim zemljama. Radnici iz SFRJ (uključujući i Srbiju) bili su deo velikog posleratnog priliva privremenih migranata, od kojih su mnogi ostali u zapadnoj Evropi tokom svoje radne karijere, do penzije i dalje.

Migraciona kretanja usporila su tokom sedamdesetih i osamdesetih godina, uglavnom zbog ograničenja zemlje prijema koja su nametnuta kao posledica porasta nezaposlenosti usled ekonomske krize i smanjenja potražnje za radnom snagom. Devedesete godine su donele veliki zaokret u migracionim trendovima izazvanim nasilnim raspadom SFRJ. Zbog privrednog kolapsa i opšte političke nesigurnosti, velika emigracija i „radnika“ i „ljudi“ odvijala se tokom čitave decenije, često sa isprepletenim ekonomskim, porodičnim i humanitarnim razlozima. Ovaj talas dominantno je bio vođen ponudom (guranjem). Plate u Srbiji najviše su se smanjile visokoobrazovanim radnicima srednje klase u gradskim sredinama. Shodno tome, nova daleka odredišta kao što su Kanada i Australija dobila su na značaju jer je njihov sistem imigracije favorizovao visokokvalifikovane emigrante.

Istovremeno, ljudi su se u velikom broju doseljavali u Srbiju – uglavnom Srbi iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine, a razlozi su dominantno bili humanitarni i porodični. Posle 1999. godine mnoga interno raseljena lica s Kosova i Metohije (posebno van severnog dela) postaju stanovnici centralne Srbije i Vojvodine, što dodatno uravnotežava mehaničke gubitke nastale usled emigracije. Nakon 2000. godine, emigracija se nastavlja nešto sporijim tempom, vođena kombinacijom ekonomskih i porodičnih razloga; EU je ponovo uspostavila punu dominaciju kao glavno odredište, dok su prekookeanske anglosaksonske zemlje izgubile na značaju. Pojavile su se neka nova manja odredišta, poput bogatih zemalja Bliskog istoka i Kine, ali migracioni podaci o njima su oskudni.

U nastavku ovog odeljka, nakon kratkog skretanja u ekonomske teorije migracije koje su nam potrebne kao koristan okvir za analizu, bliže ćemo razmotriti najnovije trendove u pogledu odliva srpskih migranata u EU.

3.2 Ekonomske teorije migracija i njihova operacionalizacija

Među mnogim, uglavnom komplementarnim teorijama migracija (neoklasična teorija, teorija nove ekonomije, teorija tranzicija mobilnosti, institucionalna teorija, teorija sistema i mreža, teorija segmentiranih tržišta rada, teorija svetskih sistema, teorija konflikta itd.) dve su posebno korisne u obezbeđivanju jednostavnog dinamičkog okvira za razumevanje odlika i evolucije migracija iz Srbije.

Neoklasična teorija migracija (NTM) pretpostavlja da se privrede i tržišta rada stapaju na duge staze kroz trgovinu i migraciju. Migranti se ponašaju kao racionalni akteri vođeni ekonomskim motivima. Oni se kreću iz siromašnijih zemalja u kojima radne snage ima u izobilju, a plate su niske, u bogatije zemlje gde je radna snaga retka, a plate su visoke. U ovom okviru migracija se implicitno posmatra kao trajna, tipično doživotna odluka pojedinačnog migranta zasnovana na unapred izračunatoj pozitivnoj neto sadašnjoj vrednosti migracije.

U osnovi, NTM je teorija ulaganja u ljudski kapital primenjena na odluke o migriranju (Sjaastad, 1962). Jedna praktična i važna posledica je da veze stalnih migranata sa matičnom državom slabe tokom vremena.

Drugi pristup predstavlja tzv. nova ekonomija radne migracije (NERM), koju su razvili Lukas i Stark (1985) i Stark i Blum (1985). Ovaj pristup posmatra individualnu migraciju kao deo strategije maksimizacije korisnosti u okviru domaćinstva i kao tipično privremenu ili kružnu pojavu. Domaćinstvo na neki način šalje migranta u inostranstvo kao deo svoje strategije optimizacije rizika („hedging“). Otprilike u vreme kada je ova teorija razvijena, kratkoročne migracije (npr. Meksikanaca u SAD, stanovnika južne Evrope u zapadnu Evropu itd.) dobijale su na značaju.

U našoj pojednostavljenoj reinterpretaciji, neoklasična teorija migracija govori o migraciji ljudi, dok se nova ekonomija radne migracije odnosi na migraciju radnika. Naravno, pojedinačni migranti ne moraju unapred da odlučuju i znaju koliko će dugo migrirati i da li bi se vratili ili ne; život često krene neočekivanim tokom pa potencijalni radnici na određeno vreme u tom procesu postaju „ljudi“ i obrnuto. Međutim, razlozi za migracije interesantni su za politiku, a varijacije tokom vremena u rasprostranjenosti migracija po kategorijama i zemljama mogu delimično objasniti razlike u ekonomskim i društvenim ishodima srpskih emigranata i uticaj emigracije na makroekonomiju, tržište rada i demografiju.

3.3 Tokovi

Odnos između broja migranata i bruto migracionih tokova trebalo bi da pruži neke uvide u to za koju se od dve ekonomske teorije migracije skicirane u prethodnom tekstu može smatrati da bolje

Država	Migracioni prilivi		Migracioni saldo		Prilivi u % migracionog salda	
	2010.	2019.	2010.	2019.	2010.	2019.
EU 28	22.818	62.190	560.631	504.143	4,1%	12,3%
Češka	199	3.609	1.933	5.592	10,3%	64,5%
Nemačka	3.327	21.619	290.092	231.120	1,1%	9,4%
Francuska	1.116	1.196	35.141	27.149	3,2%	4,4%
Hrvatska		10.644		10.193		104,4%
Italija	6.631	1.119	61.027	37.123	10,9%	3,0%
Mađarska	1.226	3.162	18.080	9.349	6,8%	33,8%
Malta	86	1.840	502	6.481	17,1%	28,4%
Austrija	3.577	3.764	111.708	107.369	3,2%	3,5%
Poljska	114	730	701	1.015	16,3%	71,9%
Slovenija	1.040	5.105	8.273	20.374	12,6%	25,1%
Slovačka	483	4.290	3.826	15.842	12,6%	27,1%
Švedska	1.228	1.436	12.090	9.272	10,2%	15,5%
Švajcarska		1.053		60.595		1,7%

Tabela 2. Prilivi i migracioni saldo (Koncept 1) 2010–2019. (prilivi kao % migracionog salda: žuta – manje od 9%; svetlozelena – 9–25%, zelena – 25% i više)

Izvor: Eurostat

odražava stvarnost i da li se njihov relativni značaj u objašnjavanju migracionih trendova promenio u skorijem periodu. Tabela 2 upoređuje podatke o migracionim prilivima i migracionom saldu za dvanaest najvažnijih zemalja odredišta u okviru „Eurostat-Evropo“ 2010. i 2019. godine. Šest od ovih zemalja su tradicionalna odredišta, 5 SDČ (Nemačka, Francuska, Italija, Austrija, Švedska) i Švajcarska, dok sedam zemalja predstavlja nova odredišta (Češka, Slovačka, Hrvatska, Slovenija, Malta, Mađarska i Poljska). Potpuni podaci za period od 2010. do 2019. godine predstavljeni su u Aneksu, Tabela A1.

Godišnji bruto priliv srpskih imigranata u EU-28 u celini skoro se utrostručio od 2010. do 2019. godine, dok se istovremeno broj imigranata smanjio prema Konceptu 1, odnosno ostao je nepromenjen (tj. povećan za manje od 10%) prema Konceptu 2. Kao posledica toga, odnos migracionih priliva i migracionog salda tačno se (Koncept 1) ili skoro (Koncept 2) utrostručio.

Dok sve SDČ u Tabeli 2 imaju jednocifreni odnos migracionih priliva i migracionog salda, i sve osim Nemačke ispod 5%, kod svih NDČ ovaj odnos je iznad 25%, a u ekstremnom slučaju Hrvatske taj odnos je bio 104%, što sugerise da je za srpske imigrante u Hrvatsku koji su prvi put registrovani 2019. godine očekivano prosečno trajanje migracije bilo kraće od godinu dana.

U većini zemalja, osim Italije i Švajcarske, odnos migracionih priliva i migracionog salda se od 2010. do 2019. godine povećao, što podrazumeva skraćivanje očekivanog trajanja perioda migracije

novih migranata. Međutim, stepen promene bio je veoma različit. Dok je u SDČ, osim Nemačke na pozitivnoj i Italije na negativnoj strani, promena bila umerena, u NDČ je odnos migracionih priliva i migracionog salda bio dva do šest puta veći.

Ovi trendovi delimično odražavaju zrelost odredišta – stara odredišta imaju brojnije migrantsko stanovništvo i zbog toga niži odnos migracionih priliva i migracionog salda, dok za nova odredišta važi suprotno. Međutim, mnogo brži rast odnosa migracionih priliva i migracionog salda u NDČ (osim u Nemačkoj, gde je taj odnos najviše porastao) sugerise da bi dominantni razlozi za migraciju u NDČ i Nemačku mogli biti drugačiji od onih za migraciju u SDČ.

Ova hipoteza može se proveriti gledajući državnu statistiku, koja je dostupna u Eurostatu, o razlozima za izdavanje boravišne dozvole onima koji prvi put emigriraju iz Srbije, kao što je prikazano u tabeli 3.

Najdinamičniji rast zabeležen je kod plaćenih delatnosti (tabela 3). Tokom većeg dela perioda od 2010. do 2019. godine spajanje porodice je bio najčešći razlog (do 2017. godine). Iako je činio skoro 43% ukupnih dozvola izdatih 2010, smanjio se na 25% u 2019. godini. Vize za spajanje porodice ne sprečavaju migrante da rade i takođe predstavljaju put za moguću naturalizaciju, ali podrazumevaju niže stope aktivnosti. S druge strane, migracije zbog posla bile su više nego trostruko veće od 2016. do 2019. godine, a 2019. predstavljale su 52,5% svih izdatih boravišnih dozvola onima koji prvi put emigriraju (u odnosu na 29% u 2010. godini) i bile su više nego dvostruko veće od viza za prvi boravak izdatih za spajanje porodice.

Razlog	2010.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Ukupno	22.818	27.195	31.289	40.350	51.942	62.190
Spajanje porodice	9.699	13.140	12.799	13.681	15.448	15.667
Obrazovanje	2.129	2.384	2.381	2.478	2.477	2.340
Plaćene delatnosti	6.719	6.496	9.358	17.333	27.383	32.639
Ostalo	4.271	5.175	6.751	6.858	6.634	11.544

Tabela 3. Razlozi za izdavanje boravišne dozvole građanima Srbije koji prvi put emigriraju u EU-28

Izvor: Eurostat

Tabela 4 pokazuje evoluciju odnosa između posla i spajanja porodice kao razloga za izdavanje prvih viza po zemljama odredišta (uključena je i Švajcarska).

Izdavanje radnih dozvola daleko je češće u NDC, dok su porodične boravišne vize dominantna kategorija za srpske migrante u SDČ (tabela 4). Sve u svemu, odredišta u SDČ pokazuju stagnaciju ili blagi pad bruto migracionih kretanja, a njihov odnos posla i spajanja porodice kao razloga za emigriranje znatno je ispod 1, što znači da dominiraju razlozi spajanja porodice.

Čini se da je Nemačka ponovo najvažniji izuzetak od pravila, sa snažnim porastom prvih radnih dozvola od 2015. godine. Odnos radnih i porodičnih boravišnih dozvola otprilike se utrostručio od 2010. do 2017. godine, kada je dostigao 0,83, ali je zatim 2019. godine pao na 0,62. Ovo brzo povećanje koincidiralo je sa uvođenjem nemačke Uredbe za Zapadni Balkan, koja je pojednostavila proce-

duru za migrante sa Zapadnog Balkana bez stručnih kvalifikacija za rad u Nemačkoj. Međutim, ovaj odnos i dalje iznosi manje od polovine proseka EU od 2,08 u 2019. godini.

Sa prilivom migranata koji ubrzano raste i najvećom srpskom dijasporom, Nemačka deluje kao poželjno odredište za naseljavanje mnogih novih migranata, iako je broj srpskih emigranata očigledno prilično stagnirao ili opadao u poslednjoj deceniji. Pad broja migranata bi jednostavno mogao biti neto efekat penzionisanja velikih grupa dugoročnih migranata i njihovog povratka u Srbiju i novih, nešto manjih grupa potencijalno stalnih migranata koji zauzimaju njihova mesta. Međutim, pažljiviji pogled na strukturu srpskih imigranata u Nemačkoj prema dužini boravka u tabeli 5 otkriva stagnantan broj migranata koji su u Nemačkoj manje od četiri godine od 2015. godine. Dakle, povećani prilivi onih koji prvi put dolaze u Nemačku ne pretva-

Država	2010.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
EU 28	0,69	0,49	0,73	1,27	1,77	2,08
Češka	0,58	2,59	3,05	3,84	11,31	15,63
Nemačka	0,27	0,15	0,53	0,83	0,74	0,62
Francuska	0,34	0,24	0,21	0,26	0,29	0,34
Hrvatska	nema podataka	0,36	1,13	3,01	20,48	22,54
Italija	1,68	0,45	0,41	0,28	0,42	0,48
Mađarska	1,82	4,26	5,64	19,4	19,56	35,81
Malta	4,25	4	5,5	9,42	7,44	8,45
Austrija	0,06	0,09	0,09	0,08	0,11	0,14
Poljska*	6,5	nema podataka	39,18	76	19,13	9,14
Slovenija	2,85	3,73	4,94	5,52	6,79	5,70
Slovačka	2	2,01	2,33	9,59	9,74	12,90
Švedska	0,2	0,31	0,23	0,28	0,37	0,33
Švajcarska	nema podataka	0,17	0,21	0,24	0,26	0,00

Tabela 4. Izdavanje prve vize u EU-28 i Švajcarskoj: odnos posla i spajanja porodice

* Dozvole za spajanje porodice jedva su dvocifrene u Poljskoj.

Izvor: Eurostat.

Godina	Broj godina u Nemačkoj								
	Ukupno	Ispod 1	1–4	4–6	0–6	30–35	35–40	40+	30+
2019.	237.755	12.490	31.685	17.555	61.730	11.165	6.405	41.830	59.400
2018.	231.230	12.190	29.930	16.390	58.510	8.375	7.235	41.400	57.010
2017.	225.535	11.595	29.045	14.075	54.715	6.055	8.355	40.825	55.235
2016.	223.100	10.990	31.350	11.600	53.940	5.545	9.040	40.095	54.680
2015.	230.427	17.658	32.943	11.456	62.057	6.041	9.366	39.480	54.887

Tabela 5. Broj srpskih imigranata u Nemačkoj prema trajanju migracija u periodu od 2015. do 2019.

Na osnovu nemačke statistike o migracijama

raju se u rastući broj kratkoročnih migranata koji ostaju manje od 4 godine.

Nemačka statistika o srpskim migracionim kretanjima sadrži jednu posebnu vrstu privremenih migranata – tražioce azila, koji su najčešće veoma siromašni ljudi privučeni inače oskudnim socijalnim davanjima dostupnim migrantima, kao i mogućnošću da rade neformalno dok čekaju na obradu svojih zahteva za azil, koji gotovo uvek na kraju budu odbijeni. Za srpske migrante u Nemačkoj traženje azila obično je najčešći razlog u kategoriji „drugi razlozi“. Jedan rad koji analizira migrante u potrazi za azilom oko 2015. godine otkrio je da je oko 4.000 srpskih ilegalnih tražilaca azila koji su tada boravili u Nemačkoj čekalo u proseku 15 meseci da se njihov zahtev

obradi. Osim toga, jasno su odabrani negativnom selekcijom u pogledu obrazovanja (Guichard, 2020).

Ova analiza pokazuje da naglo povećani prilivi u periodu od 2016. do 2019. godine nisu doveli do povećanja broja nedavnih srpskih imigranata. Dok je godišnji priliv sa 10.263 u 2016. porastao na 21.619 u 2019. godini, broj onih sa prebivalištem kraćim od 4 godine povećan je za manje od 2.000, odnosno za manje od 10% kumulativnog povećanja migracionih kretanja u istom periodu. Ipak, najveći deo tog skromnog povećanja dogodio se između 2018. i 2019. godine. Dakle, ne može se isključiti mogućnost preokreta relativno povoljnog trenda pretežno privremene migracije u Nemačku.

	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Ukupno	18.508	12.590	14.197	10.362	9.608	9.496	10.614	9.644	9.489	11.153
Ukupno u EU	11.157	10.179	12.585	9.156	8.944	8.801	10.776	9.109	8.778	10.353
Stara EU	94,6%	77,5%	85,6%	87,9%	90,1%	92,5%	87,1%	92,9%	93,4%	93,4%
Nova EU*	5,4%	22,5%	14,4%	12,1%	9,9%	7,5%	12,9%	7,1%	6,6%	6,6%
10 najtraženijih odredišta										
Nemačka	3.297	2.885	5.974	2.589	2.228	1.945	2.599	1.949	2.480	3.120
Italija	1.080	1.103	1.076	1.342	2.066	2.648	2.280	1.721	2.040	2.561
Švajcarska	6.859	4.261	3.362	2.529	1.839	1.655	1.582	1.514	1.440	1.421
Francuska	4.517	2.110	1.162	1.327	1.328	938	1.624	1.466	894	1.144
Švedska	338	793	1.144	965	921	1.172	1.236	1.808	1.273	1.037
Austrija	828	548	709	823	671	633	751	557	625	1.008
Slovenija	211	169	139	184	155	127	159	153	179	262
Belgija	164	117	188	234	141	194	184	259	202	242
Luksemburg	194	81	68	49	79	55	55	97	225	201
VB	465	523	375	320	180	129	144	120	131	157

Tabela 6. Sticanje državljanstva u „Eurostat-Evropi“ od strane državljana Srbije, 2010–2019.

* Kipar, Češka, Estonija, Mađarska, Letonija, Litvanija, Malta, Poljska, Slovačka, Slovenija, Bugarska, Rumunija i Hrvatska
Izvor: Eurostat.

Uprkos višestrukom povećanju migracionih priliva i migracionog salda tokom poslednje decenije, trajni migracioni potencijal NDČ ostaje veoma ograničen. NDČ ne vode aktivno politiku trajne migracije i naturalizacije, osim za strane državljane njihove nacionalnosti. Osim toga, NDČ uglavnom nisu prepoznate kao poželjna stalna ili dugoročna odredišta za potencijalne srpske migrante, s delimičnim izuzetkom Slovenije.

Tabela 6 daje empirijsku potvrdu ovih tvrdnji. Sve u svemu, od 2010. godine opada trend sticanja državljanstva EU od strane građana Srbije. Tokom čitavog perioda, NDČ su Srbima dale manje od 10% ukupnih državljanstava koja su izdale zemlje EU, pri čemu je najveći deo pripao Mađarskoj, Hrvatskoj i Sloveniji. S druge strane, tokom prethodne decenije, naturalizacija Srba naglo je opala u Švajcarskoj, Francuskoj i Velikoj Britaniji, bila je nepromenjena u Nemačkoj i Austriji, a znatno je porasla u Italiji i Švedskoj.

Različite godišnje stope naturalizacije (definisane kao udeo naturalizovanih srpskih državljana u ukupnom broju državljana Srbije u zemlji odredišta) takođe odražavaju politiku naturalizacije zemalja primalaca, posebno njihov stav prema dvojnog državljanstvu. Najvažnija odredišta srpskih migranata – Nemačka, Austrija i Švajcarska – restriktivne su u tom pogledu i drže se principa „izbegavanja višestrukih nacionalnosti“. Ovo rezultira niskim stopama naturalizacije. Na primer, prosečna stopa naturalizacije za Nemačku u poslednjoj deceniji bila je manja od 1,5% godišnje. S druge strane, prosečna stopa naturalizacije za Švedsku je oko 7%.

Podaci za Mađarsku očigledno se odnose samo na državljanstva s boravištem, pošto broj državljanstava dodeljenih srpskim državljanima mađarskog porekla posle 2011. godine, kada je Mađarska uvela novi zakon o državljanstvu, prelazi 90.000. Kao dodatna komplikacija, ako ovi stanovnici Srbije s dvojnim mađarskim državljanstvom migriraju negde drugde u EU, oni će uvek biti evidentirani kao Mađari zbog privilegija zapošljavanja i boravka koje uživaju kao državljani države članice EU.

3.4 Faktori potražnje (privlačenja) i ponude (guranja) radnih migracija

U ovom odeljku nudimo objašnjenja za ukupne i strukturne ishode migracija u protekloj deceniji, povezujući ih s karakteristikama srpskog tržišta rada i radne snage koje su najverovatnije mogle da utiču na ove ishode.

Odluke o migracijama takođe su pod velikim uticajem dostupnosti migracionih opcija u zemljama odredišta, za potencijalne migrante u celini i za određene grupe među njima. Tako, na osnovu dostupnih podataka pokušavamo da zaključimo i da li su na veličinu i strukturu skorašnjeg iseljavanja iz Srbije prvenstveno uticali tzv. faktori guranja (najvažniji među njima su verovatnoća zaposlenja i očekivane zarade u zemlji porekla) ili faktori privlačenja (očekivana zarada i verovatnoća zaposlenja u zemlji potencijalnog odredišta, kao i lakoća migracije određena imigracionom politikom zemlje odredišta).

Na strani potražnje (privlačenja) u zemljama prijema, do potpunog oporavka privrede od Velike recesije došlo je tek oko 2013. godine, što je posle duge oseke poguralo potražnju za radnom snagom, najjače u Nemačkoj kao privrednom motoru EU. Oporavak, koji je olakšao ekspanziju potražnje za radnom snagom, koincidirao je s penzionisanjem velikih kohorti generacije bebi-bumera, što je za uzvrat povećalo potražnju za radnom snagom koja će ih zameniti.

U januaru 2016. godine, suočena s kritičnim nedostatkom radne snage, Nemačka je uvela takozvanu Uredbu za Zapadni Balkan. Njome se građanima zemalja Zapadnog Balkana, uključujući Srbiju, daje mogućnost da se zaposle u Nemačkoj pod uslovom da imaju obavezujuću ponudu za posao i odobrenje Savezne agencije za zapošljavanje (BA). I pre toga su medicinski radnici organizovano odlazili kroz program „Trostruki dobitak“ zasnovan na bilateralnom sporazumu nemačkih i srpskih službi za zapošljavanje iz 2013. godine. Najveća novina nove uredbe bila je u tome što, za razliku od ostalih trećih zemalja, nisu postojali zahtevi u pogledu stručnih kvalifikacija radnika. Ova uredba je prvobitno važila do kraja 2020. godine, ali je njeno važenje produženo do kraja 2023. godine.

Integracija onih koji rade u Nemačkoj na tržištu rada na osnovu Uredbe za Zapadni Balkan ocenjena je kao uspešna kada se stabilnost zaposlenja i zarada poredi s drugim grupama migranata i Nemcima koji ulaze na tržište rada. Procenat onih koji su nezaposleni i onih koji primaju pomoć u Nemačkoj manji je nego kod svih ostalih grupa migranata (IAB, 2020).

Velika recesija osetila se nešto slabije u srednjoj Evropi. Ipak, sa oporavkom u Zapadnoj Evropi, tokovi migracije radne snage iz novih država članica u stare države članice ponovo su se intenzivirali, stvarajući ozbiljan nedostatak radne snage u zemljama pošiljaocima. Za razliku od SDČ koje uspevaju da neutrališu svoj prirodni pad broja stanovnika pozitivnim migracionim saldonom (koji kroz veću stopu fertiliteta migranata teži dodatnom poboljšanju salda stanovništva), u većini NDČ prirodni pad broja stanovnika i negativan broj emigrantskog stanovništva idu ruku pod ruku.

U drugoj polovini protekle decenije, naprednije NDČ uspele su da uspoje ili preokrenu negativan migracioni saldo, vodeći agresivnije politiku uvoza privremene radne snage, posebno iz Ukrajine, ali i sa Zapadnog Balkana i iz drugih regiona s niskim platama. Gruba stopa neto migracije (odnos neto migracije uključujući statističku korekciju tokom godine prema prosečnom broju stanovnika u toj godini na 1.000 ljudi) za region u celini postala je pozitivna 2018. godine.

Dakle, potražnja za stranom radnom snagom u novim državama članicama može se delimično objasniti hidrauličkim mehanizmom migracija radne snage. Radnici se sele iz novih zemalja centralne i istočne Evrope u SDČ u zapadnoj Evropi; onda njihovo mesto zauzimaju državljani trećih zemalja – iz Ukrajine, sa Zapadnog Balkana i šire.

Ova kretanja unutar EU takođe mogu pomoći da se objasni rastuća podela između prirode srpske emigracije u SDČ (osim Nemačke) i NDČ. U SDČ postoji sporiji rast i njihovu ekspanziju i potražnju za zamenom uglavnom zadovoljavaju imigranti iz NDČ jer se ne

suočavaju sa ograničenjima u pristupu poslovima. Ovo ne znači da su vrata za novo useljavanje srpskih radnika u SDČ zatvorena; to je u velikoj meri moguće zbog dugogodišnje srpske dijaspe i stoga srpski migranti sve više koriste kanale porodičnih viza umesto radnih viza. Austrija, druga po važnosti destinacija za srpske migrante među SDČ, predstavlja paradigmatičan primer – ukupan broj izdatih prvih viza opao je sa 5.288 u 2015. godini na 3.764 u 2019. godini, ali je udeo porodičnih viza u istom periodu porastao sa 55% na 61%.

3.5 Emigracija intenzivnih doznaka

Doznake su složena pojava koja se često teško može odvojiti od drugih izvora privatnog dohotka. U međunarodnoj statistici se doznake radnika definišu kao transfer koji obavljaju migranti koji su zaposleni i imaju boravište u privredi koja prikuplja svojim rođacima u zemlji porekla. Doznake radnika uključuju transfere od domaćinstva do domaćinstva u gotovini i naturi. Ova uska definicija se u svakodnevnoj, ali i stručnoj upotrebi u Srbiji često meša sa širim statističkim konceptima ličnih i ukupnih doznaka.⁵⁸

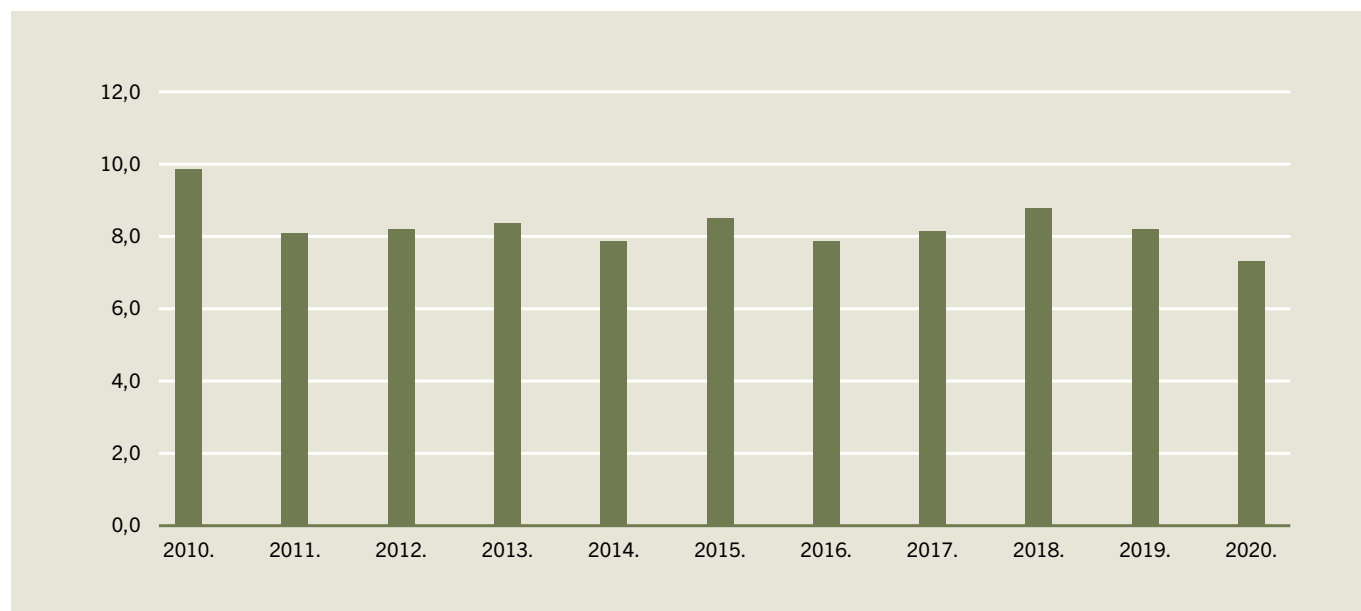
Doznake su posebno važne za zemlje s niskim dohocima i u proseku čine skoro 4 procenta njihovog BDP-a, u poređenju sa oko 1,5 procenata BDP-a za zemlje srednjeg nivoa dohotka. Međutim, kao što je prikazano na grafikonu 1, priliv doznaka izražen kao procenat BDP-a u Srbiji, koja je zemlja sa višim srednjim dohotkom, bio je u proseku preko 8% tokom poslednje decenije.

Za razliku od, na primer, priliva stranih direktnih investicija (SDI), koje su oscilirale unutar širokog koridora od oko 2,5% do 8% BDP-a, prilivi doznaka pokazali su izuzetnu stabilnost tokom

protekle decenije. Stabilan i snažan priliv doznaka nastavljen je čak i tokom pandemije 2020. godine, pokazujući snažnu otpornost usred globalnih prepreka kretanju ljudi bez presedana. Udeo ukupnih doznaka u BDP-u koji se uliva u Srbiju preko pet puta je veći od proseka zemalja sa srednjim dohotkom. S druge strane, udeo stanovništva rođenog u Srbiji koje živi van granica Srbije negde je između tri i četiri puta iznad svetskog proseka od 3,5%.

Stavljanje učešća emigrantskog stanovništva u rezidentnom stanovništvu u odnos sa učešćem doznaka u BDP-u može se intuitivno tumačiti kao udeo lokalnog stanovništva koje je potrebno „poslati“ u inostranstvo da bi se ostvario priliv doznaka od 1% BDP-a. Ovaj složeni izraz možemo nazvati *odnosom intenziteta doznaka*. Što je taj odnos niži, to je migrantska populacija efikasnija u „proizvodnji“ doznaka. Neki od faktora koji utiču na odnos intenziteta doznaka su: starosna struktura emigranata; njihova stopa zaposlenosti; razlike u zaradama ponderisane zaposlenošću između zemlje odredišta i zemlje pošiljaoca; udeo rezidentnog stanovništva koje prima druge komponente ukupnih doznaka, kao što su transferi ličnih dohodaka i penzije, npr. telemigranti i penzioneri. Sve to ukazuje na isto – što je veći udeo radnih migranata (tipa NPRM) i nemigranata koji primaju ukupne doznake vezane za rad, to je veći odnos intenziteta doznaka.

Odnos intenziteta doznaka za Srbiju je ispod 2, što je najpovoljniji odnos među zemljama Zapadnog Balkana i među najpovoljnijim u svetu. Ovo dodatno učvršćuje naš nalaz da veliki i sve veći deo srpske emigracije pripada tipu NPRM. Srbi se češće iseljavaju kao radnici nego kao ljudi.



Grafikon 1. Obim doznaka u poređenju sa BDP-om, 2010–2020.

Izvor: Svetska banka

⁵⁸ Prema Priručniku o platnom bilansu (MMF 2008), „lične doznake“ obuhvataju „lične transfere“ koji se sastoje od „doznaka radnika“ i kompenzacije zaposlenima, odnosno neto dohodak koji ostvaruju kroz zapošljavanje u drugim privredama, bilo kao sezonski ili pogranični radnici, bilo kao rezidenti s nerezidentnim subjektima (npr. međunarodne institucije sa sedištem u domaćoj privredi rezidenta).

4 Struktura kvalifikacija srpskih emigranata: analiza narativa o odlivu mozgova

Odliv mozgova, ružan izraz koji je, nažalost, ušao u naučni žargon o migracijama, u konvencionalnoj upotrebi znači jednostavno iseljavanje visoko obučanih ili kvalifikovanih ljudi iz određene zemlje. Tehnički gledano, do odliva mozgova dolazi samo ako je obrazovna struktura emigranata („onih koji se sele“) bolja od obrazovne strukture „onih koji ostaju“ (uključujući povratnike i imigrante). Poređenja se mogu praviti u udelima tri široke obrazovne grupe (niskokvalifikovani, srednjekvalifikovani i visokokvalifikovani) ili u prosečnom broju godina školovanja.

Međutim, nema neposredno dostupnih podataka za procenu toga šta se desilo sa ovim odnosima za one koji se sele iz Srbije i one koji u njoj ostaju u poslednjih deset godina. Standardna godišnja statistika ne daje informacije o obrazovnoj strukturi imigranata. Postoji posebna baza podataka o odlivu mozgova koju je kreirao Nemački institut za istraživanje zapošljavanja (IAB) i ona obuhvata podatke o imigrantima po državljanstvu na osnovu popisa stanovništva u dvadeset vodećih zemalja OECD-a, ali najnoviji podaci u njoj su iz 2010. godine.

Uprkos nekim skromnim dokazima o prevelikoj zastupljenosti visokokvalifikovanih emigranata, Srbija je u bazi podataka u tom pogledu prošla bolje od većine drugih zemalja pošiljalaca. Stopa emigracije srpskih visokokvalifikovanih radnika 2010. godine bila je znatno ispod proseka za njenu veličinu i dohodnu grupu (Kerr, S.P et al. 2016, slika 33). Ipak, ova baza podataka nije privukla pažnju istraživača migracija u Srbiji ni kada je bila ažurna, a prihvaćeno viđenje Srbije kao jedne od zemalja s najvećim odlivom mozgova nikada nije osporeno po tom osnovu.

Moguće je usvojiti najmanje dve različite strategije da bi se posredno procenilo šta se desilo sa obrazovnom strukturom neto migracija iz Srbije od 2010. godine. Prva je zasnovana na nacionalnim statistikama radne snage, druga na statistici međunarodnih migracija. Mi se oslanjamo na radove Sandre Lajtner (Leitner, 2021; Leitner, 2021b) i Arandarenka (2021) kako bismo predstavili ove komplementarne, ali metodološki potpuno različite pristupe.

Prethodna strategija, koju je usvojila Lajtnerova (2021), a koja je predstavljena i kod Arandarenka (2021), obuhvata aproksimaciju neto migracije, izračunavanje veličine i kvalifikacione strukture starosnih kohorti tokom vremena na osnovu podataka iz uzastopnih anketa o radnoj snazi u Srbiji. Ideja je da se promene u veličini i obrazovnoj strukturi starosnih kohorti sklonih migracijama od 15 do 39 godina mogu pripisati neto migraciji, pod pretpostavkom da su stope mortaliteta za ove starosne grupe zanemarljive.

Analiza Lajtnerove počinje 2015. godine, a posmatra kohorte koje su imale 15–39 godina 2010. godine, objedinjene u petogodišnje grupe da bi se dobile stabilnije procene. U prvoj godini analize (2015), svaka kohorta je već ostarila za 5 godina i za još 4 godine do

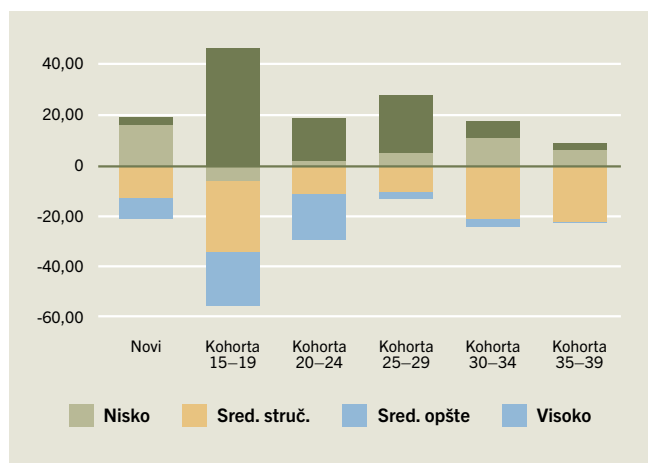
2019. godine. Obrazovni nivoi su podeljeni u četiri kategorije: nisko (osnovno ili niže srednje obrazovanje), srednje opšte (opšte srednje obrazovanje, gimnazija), srednje stručno (više srednje stručno obrazovanje i obuka) i visoko (tercijarno obrazovanje), zasnovano na klasifikaciji ISCED (International Standard Classification of Education – Međunarodna standardna klasifikacija obrazovanja).

Očekivano, ukupni neto migracioni saldo za radno sposobna lica mlađa od 40 godina u datom vremenskom okviru je negativan. Neto emigracija je najveća među tri najmlađe starosne kohorte; kohorta 25–29 ima visoku neto imigraciju, a ponovo se vraća u visoku neto emigraciju među dve najstarije starosne kohorte. Kumulativna neto emigracija od 2015. do 2019. godine u starosnoj grupi od 15 do 39 godina (od 2010. godine, uključujući one koji su u međuvremenu navršili 15 godina) procenjuje se na 37.400 ljudi. Čini se da je ova procena niža od očekivane, ali je i dalje u prihvatljivom opsegu.

Međutim, najvažniji nalaz statističke analize koju daje Lajtnerova je da, suprotno intuiciji i raširenim percepcijama, u posmatranom periodu postoji neto imigracija visokoobrazovanih, odnosno onih s višom i visokom stručnom spremom. S druge strane, analiza utvrđuje visoke neto tokove emigracije onih sa srednjim stručnim i srednjim opštim obrazovanjem. Drugo, Srbija kao najveća zemlja na Zapadnom Balkanu ima univerzitete koji privlače značajan udeo studenata iz susednih zemalja koji govore srpski jezik, pre svega iz Bosne i Hercegovine i Crne Gore, ali i iz drugih zemalja. Veoma je verovatno da su stope zadržavanja visokokvalifikovanih studenata imigranata iz Bosne i Hercegovine i Crne Gore veće od odgovarajućih stopa za srpske studente u drugim zemljama, sa ukupnim pozitivnim neto migracionim saldom.

Lajtnerova je otkrila da su neto emigraciju uglavnom pokretali oni sa srednjim nivoom obrazovanja koji su napuštali zemlju (grafikon 2), posebno oni s medicinskim srednjim stručnim obrazovanjem, što je najveća grupa među osobama sa srednjim obrazovanjem u Srbiji, koja predstavlja skoro tri četvrtine svih srednjekvalifikovanih lica 2018. godine. Ipak, pošto su neto stope emigracije relativno skromne, u relativnom smislu, gubitak ljudi sa srednjim stručnim obrazovanjem kao najvišim stepenom obrazovanja bio je relativno mali. Štaviše, došlo je do nezanemarljive neto emigracije onih sa srednjim opštim obrazovanjem, mnogo manje u apsolutnom, ali znatno u relativnom smislu.

Zanimljivo je primetiti da su ovi obrasci emigracije diferencirani prema kvalifikacijama u periodu 2015–2019. godine, koji su identifikovani gore navedenim kohortnim pristupom, potpuno suprotni onima koji su identifikovani na osnovu statistike zemlje odredišta do 2010. sadržanim u bazi podataka IAB o odlivu mozgova. To bi moglo značiti da se V-obrazac srpske emigracije po nivoima obrazovanja zaravnio, a zajedno s nalazom o neto imigraciji visoko-



Grafikon 2. Kumulativni neto migracioni tokovi prema starosnoj kohorti i nivou obrazovanja, 2015–2019.

Izvor: Leitner (2021), proračuni na osnovu podataka ARS Srbije (ETF-wiiv, 2021)

kvalifikovanih mogao bi ukazivati na značajno poboljšanje u poređenju s već relativno povoljnom obrazovnom strukturom srpske emigracije 2010. godine.

Kao što je pomenuto, još jedno nedavno istraživanje (Arandarenko, 2021) dovodi u pitanje ovaj dominantni narativ o odlivu mozгова kao glavnom zabrinjavajućem aspektu srpske emigracije. U toj studiji glavne zemlje odredišta podeljene su na one koje uglavnom primaju visokokvalifikovane srpske imigrante i na one koje primaju uglavnom srednjekvalifikovane i niskokvalifikovane imigrante. Pod pretpostavkom da nema većih promena u relativnoj kvalifikacionoj strukturi srpskih imigranata po zemljama, dinamičnije povećanje broja srpskih imigranata u zemljama „odliva mozgov“ bi, zbog kompozicionog efekta, sugerisalo pogoršanje obrazovnog bilansa srpskih imigranata i obrnuto.

Anglosaksonske zemlje su svetski lideri u privlačenju „globalnih talenata“, odnosno visokoobrazovanih imigranata. One imaju fleksibilna tržišta rada otvorena za autsajdere i visoke prinose na obrazovanje i kvalifikacije. Naročito Kanada i Australija aktivno podstiču imigraciju visokokvalifikovanih svojim sistemima bodovanja imigranata. Tradicionalno, Sjedinjene Američke Države i Velika Britanija takođe privlače mnoge visokokvalifikovane imigrante iz Srbije. Izvan te grupe, Holandija je uvela program poreskih olakšica za mlade talente što je čini posebno atraktivnom za mlade diplomce. Podaci iz popisa stanovništva Srbije, iako nepotpuni (npr. Stanković, 2014), i neke sveobuhvatne studije slučaja (npr. Despić, 2015) u potpunosti potvrđuju da visokokvalifikovani emigranti dominiraju ili barem čine oko polovine ukupnog emigrantskog stanovništva u Kanadi i Sjedinjenim Državama i svakako čine natprosečan procenat srpskih imigranata u drugim anglosaksonskim zemljama.

Podaci o prilivima u anglosaksonske zemlje dostupni u bazi podataka OECD-a ili dobijeni od RZS putem bilateralne razmene otkrivaju skromne i suštinski stagnantne godišnje prilive iz Srbije. Na primer, od 2010. do 2018. godine godišnji bruto priliv srpskih

migranata u Australiju bio je između 200 i 300, a u Kanadu između 250 i 500, bez jasnog trenda. Porastao je samo broj onih koji migriraju u SAD – na oko 1.000 godišnje nakon 2015. godine (RZS, 2019). U osnovi, nijedna od ovih zemalja ne bi ušla na listu deset najvećih destinacija bruto emigracionih tokova predstavljenih u odeljku 3. Dakle, uprkos prirodnoj tendenciji visokokvalifikovanih migranata da emigriraju u anglosaksonske zemlje i relativno značajnom broju migranata koji se nalaze tamo, posebno zbog velikog priliva tokom devedesetih godina, čini se da je Srbija ovu tendenciju uspešno držala pod kontrolom u poslednje dve decenije (Arandarenko, 2021).

Nedavne dostupne podatke o srpskim imigrantima u Nemačkoj, međutim, treba analizirati s punom pažnjom, s obzirom na to da i broj i prilivi emigranata u Nemačku čine oko trećinu ukupnog broja i priliva srpskih emigranata u EU. Javnost Srbije je posebno uznemirena očiglednim odlivom lekara i medicinskog osoblja uopšte te inženjera i IT stručnjaka. Na sreću, neke važne nove analize, kao i podaci iz nemačke imigracione statistike, mogu se koristiti u pokušaju da se proceni je li zaista došlo do promene kvalifikacione strukture navise.

Prva analiza je studija IAB (Bruecker et al., 2021) o efektima Uredbe za Zapadni Balkan. Pošto ova uredba olakšava zapošljavanje radnika bez stručnih kvalifikacija ako imaju obavezujući ugovor s nemačkim poslodavcem, njen očekivani uticaj nije u pravcu većeg udela visokokvalifikovanih migranata. To potvrđuju glavni nalazi studije. Na primer, preko 40% onih koji su iskoristili ovu uredbu zaposlilo se u građevinskom sektoru. Štaviše, prosečne zarade imigranata primljenih u okviru ovog programa samo su za nekih 20% veće od minimalne zarade. Indikativno je i to što nemačka statistika identifikuje deset grupa zanimanja kao najzastupljenije među zaposlenima, od kojih je samo jedna kvalifikovana (tj. zdravstveni saradnici), šest su srednjekvalifikovane, a tri niskokvalifikovane, i to: radnici u rudarstvu, građevinarstvu, proizvodnji i transportu; radnici na vađenju i u građevinskim strukama; čistači i pomoćnici; zdravstveni saradnici; radnici u prodaji; radnici na ličnim uslugama i uslugama zaštite; vozači i operateri mobilnih postrojenja; radnici u metalnoj i mašinskoj struci i srodnim zanatima; radnici u sektoru lične nege; pomoćnici u pripremi hrane.

U strukturi svih emigranata iz Srbije u Nemačku i 2015. i 2019. godine dominirala su zanimanja sa srednjim obrazovanjem, uz izvesno povećanje udela visokokvalifikovanih emigranata u tom periodu, ali je struktura ostala lošija od one u Srbiji. Grubo gledano, dok je struktura radne snage rezidenata Srbije 2019. godini bila 20% niskokvalifikovanih, 55% srednjekvalifikovanih i 25% visokokvalifikovanih, u Nemačkoj su niskokvalifikovani radnici činili 25%, a visokokvalifikovani 20% radne snage (Wiiv -ETF 2021, poređenje slika A21 i A25).

Još jedno nedavno istraživanje fokusiralo se na emigraciju zdravstvenih radnika u Nemačku koja je najpopularnija destinacija za srpske zdravstvene radnike, dok je Slovenija daleko ispod na drugom mestu (World Bank 2020). Više od 16% zdravstvenih radnika iz WB6 u Nemačkoj su „zdravstveni profesionalci“, koje u više od 70% slučajeva čine lekari (wiiv-ETF, 2021). Ostatak čine zdravstveni saradnici od kojih su većina medicinske sestre. Iako se u

Nemačkoj beleži stalni porast zahteva za priznavanje zdravstvene diplome, samo dve trećine ima uspešan ishod, što ukazuje na probleme s kvalitetom zdravstvenog obrazovanja u Srbiji. Do 2017. godine u Nemačkoj je bilo 1.236 lekara školovanih u Srbiji, a do 2020. godine broj zdravstvenih radnika je premašio 1.500.

Iako su ove brojke visoke i rastu i nesumnjivo predstavljaju razlog za zabrinutost, treba ih posmatrati u vezi s podacima o radnoj snazi u zdravstvu u Srbiji. Broj zaposlenih lekara krajem 2010-ih bio je nešto ispod ili oko 30.000, dok se broj nezaposlenih lekara kretao iznad 2.000, a često i blizu 3.000 tokom većeg dela tog perioda. Broj nezaposlenih pao je ispod 1.000 tek nakon izbijanja kovida-19.

Sličan trend zabeležen je i kod medicinskih sestara. Drugim rečima, do 2020. godine emigracija zdravstvenih radnika nije ometala (prekomernu) dostupnost zdravstvene radne snage kod kuće.

Podsetimo i da je broj Srba koji migriraju u EU iz obrazovnih razloga tokom protekle decenije stagnirao između 2.000 i 2.500, što znači da je udeo ukupnih prvi put izdatih dozvola za boravak iz tog razloga stalno opadao. Štaviše, prema statistici Uneska, ukupan broj srpskih studenata u inostranstvu iznosio je oko 15.000 i bio je prilično stabilan u periodu 2013-2018. godine (Wiiw ETF, 2021). Poređenja radi, ovaj broj bio je otprilike isti kao i za Bosnu i Hercegovinu i Albaniju, uprkos tome što Srbija ima barem dvostruko veći broj stanovnika.

5 Ishodi na tržištu rada i emigraciono ponašanje

Koncept odliva mozгова podrazumeva da je dobro da „najbolji i najpametniji“ ne napuste svoju matičnu zemlju i malo ko bi se tome protivio. Međutim, ako odliv mozgov a u velikoj meri izostaje tamo gde se očekuje, kao što sugerišu podaci o kojima se govori u odeljku 4, šta bi to moglo reći o srpskom tržištu rada? Ako niskokvalifikovani i srednjekvalifikovani radnici napuštaju Srbiju u proporcionalno većem broju, zašto je to tako?

Faktori na strani potražnje (privlačenja) su važni. U najmanju ruku, postoji efekat kompozicije, sa sve većim brojem destinacija u NDC kojima su potrebne srednje stručne kvalifikacije. Gravitacija takođe pomaže, jer su zemlje koje vode politiku imigracije visokoobrazovanih uglavnom daleke prekomorske destinacije. Udaljenost povećava finansijske i psihološke troškove migracije za potencijalne visokokvalifikovane srpske migrante. Ipak, pošto se imigraciona pravila u ovim zemljama „uvoznicama mozgov a“ nisu značajno promenila, očigledno su postojali i drugi razlozi koji su usporavali priliv srpskih imigranata u te zemlje ubrzo posle 2000. godine.

Neki odgovori već su dati u prethodnim poglavljima, ali ovde pokušavamo da ponudimo eksplicitnije i koherentnije argumente. Kao što je već pomenuto, Srbija ima svoju migrantsku dijasporu rasprostranjenu gotovo po celom svetu, od Aljaske do Australije, kako glasi stih iz jedne popularne pesme. Tako je na pitanje selektivnosti migranata (ko će napustiti zemlju, a ko ne) i selektivnosti destinacije (kuda će otići oni koji odlaze) bolje odgovoriti okretanjem ka strani ponude (guranja), što se čini interesantnijim i značajnijim za ovu vrstu analize.

Rojev model primenjen na analizu migracija posebno je koristan okvir (Roy, 1951). On ukazuje na to da selektivnost migranata i njihovo sortiranje po destinacijama zavise od razlika među zemljama u visini prinosa na obrazovanje. Jednostavno rečeno, ako zemlja pošiljalac ima nižu dohodnu nejednakost, zgusnutu raspodelu plata i niske prinose na obrazovanje (sve ove varijable su u visokoj, ali

ne i determinističkoj korelaciji), stope emigracije za visokokvalifikovane radnike biće veće nego za niskokvalifikovane radnike i obrnuto. Oni visokokvalifikovani radnici koji napuste zemlju imaju tendenciju da se grupišu u zemljama s visokim prinosima na obrazovanje, dok će niskokvalifikovani tražiti zemlje s zgusnutom raspodelom plata, relativno visokim minimalnim platama i izdašnjim socijalnim davanjima.

Za evropsku državu, Srbija ima veoma visoku dohodnu nejednakost. Dok njena država od 2000. godine naovamo ubira i troši prilično više od 40% BDP-a zemlje, veći deo tog perioda njen Džini koeficijent kretao se tek nešto ispod 40 poena (Krstić, 2016). U zemljama srednje Evrope sa sličnim nivoima javnih prihoda i rashoda, kao što su Češka, Slovačka i Slovenija, Džini koeficijent bio je znatno ispod 30 poena. Možda ne slučajno, to su bile tri zemlje koje nisu doživele masovni egzodus stanovništva nakon pristupanja EU i ujedno su bile prve koje su postale zemlje neto imigracije među novim državama članicama.

Posle 2000. godine sveobuhvatne tržišne i socijalne reforme brzo su povećale dohodnu nejednakost u Srbiji. Dalekosežne promene u sistemu oporezivanja rada i smanjenje socijalnih prava i prava na radnom mestu direktno su uticali na nisko plaćene i mlađe radnike, radnike s većim porodicama, one koji rade u radno intenzivnim sektorima i one koji žive u siromašnijim regionima (Arandarenko i Vukojević, 2008). Prema najsveobuhvatnijim proračunima zasnovanim na novoj metodologiji koju su razvili istraživači sa Pariskog ekonomskog fakulteta koristeći Svetsku bazu podataka o nejednakosti, udeo nacionalnog dohotka koji ide donjoj polovini stanovništva pao je sa približno 24% 2000. godine na svega oko 15% do 2015. godine (Blanchet, Chancel & Gethin, 2020).

Kao deo procesa tranzicije ka tržišnoj ekonomiji i opisanog snažnog zaokreta u politici nejednakosti, prinos na obrazovanje značajno je povećan u poređenju sa devedesetim godinama prošlog

veka. Na primer, Svetska banka je 2018. godine procenila stopu povrata na dodatnu godinu obrazovanja na „zdravih“ 11,7%,⁵⁹ dok su Vuksanović et al. (2018) dobili da je ova stopa za mlade 9,3%. Oba rezultata su prilično visoka na međunarodnom nivou. Dekompresiju distribucije plata, osim tržišnih sila, olakšale su i regresivne reforme u oporezivanju rada koje su obuhvatile ukidanje neoporezivih paušalnih dodatnih davanja, poput naknade za topli obrok i regresa, koje su za radnike s niskim platama dostizale do jedne trećine zarade do kraja devedesetih. Štaviše, umesto manjeg dohotka, što je bio slučaj tokom devedesetih, zaposlenost u javnom sektoru, u kome postoji mnogo veći udeo visokokvalifikovanih radnika nego u privatnom sektoru, počela je da donosi značajnu premiju, i kada se kontrolišu nivo obrazovanja i drugi relevantni faktori (Lokshin and Jovanović, 2001; Vladislavljević, 2019).

Tržišne reforme donele su smanjenje socijalnih prava. Što je najvažnije, dečiji dodaci su umesto kvaziuniverzalnih postali vezani za test sredstava i pokrivaju samo oko 25% sve dece. To u praksi znači da četvoročlana porodica s dvoje dece ne može da se kvalifikuje za dečiji dodatak ako ima ukupna primanja oko 20% iznad minimalne zarade ili ako poseduje 2 ha poljoprivrednog zemljišta. Ukupni izdaci za dečiji dodatak smanjeni su sa 0,5% početkom 2000-ih na oko 0,3% BDP-a do 2010. godine i ostali su na približno tom nivou do kraja 2010-ih (CLDS, 2014). Dečiji dodaci bili su ograničeni na troje, a kasnije na četvoro dece po majci, kao deo politike „odgovornog roditeljstva“. Prema nekim tumačenjima takav pristup bio je deo slabo prikrivene diskriminatorne populacione politike, koja je pokušavala da obeshrabri ono što se smatralo „prekomernim“ fertilitetom pojedinih etničkih manjina, npr. Albanaca, Muslimana (Bošnjaka) i Roma (Drezgić, 2008).

Na donjem kraju migracionog spektra, privremene migracije najsiriomanih slojeva stanovništva u potrazi za socijalnim davanjima kao tražilaca azila u Zapadnu Evropu, pre svega u Nemačku, porasle su za red veličine do 2010. godine i ostale su veoma visoke donedavno. Minimalni iznosi socijalne pomoći i ograničenja u pristupu dečijim dodacima svakako su bili faktori koji podstiču siromašne, posebno Rome iz južne Srbije, da se uključe u ponovljene migracije s traženjem azila. Ovo je samo jedan aspekt ekstremno lošeg položaja Roma, koji su gotovo uvek isključeni iz pristupa formalnom tržištu rada i izloženi raznim oblicima diskriminacije i opšteg zanemarivanja. Kao sintetička ilustracija može poslužiti procena da je očekivani životni vek Roma kraći za 12,4 godina nego u opštoj populaciji (Raković, 2015). Jedno nedavno istraživanje o supstandardnim naseljima dokumentuje odsustvo osnovnih komunalnih usluga kao što su struja, čista tekuća voda i kanalizacija (SIPRU, 2020).

Manje je očigledno, ali je ipak jasno iz Rojevog modela, da niski dečiji dodaci u Srbiji, ako se uopšte mogu ostvariti, u poređenju s najčešće potpuno univerzalnim i daleko izdašnjim dečijim dodacima u većini zapadnoevropskih zemalja,⁶⁰ proširuju ukupan jaz u zaradama između ostanka u Srbiji i odlaska u inostranstvo i

pretvaraju se u još veće podsticaje za iseljavanje iz Srbije s decom, ne samo za Rome, već i za mnogo šire grupe niskokvalifikovanih i srednjekvalifikovanih radnih migranata. Štaviše, targetirani dečiji dodaci u Srbiji deluju kao prepreka pridruživanju formalnoj radnoj snazi; ovaj neželjeni efekat bio bi eliminisan kada bi dečiji dodaci bili u potpunosti univerzalni ili samo vezani za imovno stanje.

Tokom protekle decenije, donedavno, minimalne zarade su se držale na nivou od 40-45% prosečne bruto zarade – što nije ni nisko ni visoko u međunarodnim poređenjima. Međutim, zbog regresivnog oporezivanja rada i preterano visokog poreskog klina na nivou minimalne zarade, njen neto iznos je bio relativno manji. To je nesrazmerno smanjivalo zarade nisko plaćenih radnika u Srbiji, dok je ukupan trošak rada minimalne zarade (bruto zarada plus doprinosi poslodavaca) bio viši, što je negativno uticalo na konkurentnost poslodavaca u firmama s niskim platama. Ovo je zauzvrat obeshrabrivalo ulaganja u radno intenzivne industrije, jer se stvarao začarani krug u kojem se relativni položaj ljudi s nižim obrazovnim postignućem dodatno pogoršavao zbog smanjene potražnje za njihovim uslugama.

Šta proizvodne poslove u zemljama poput Slovačke, Češke, Mađarske ili Poljske, koji se obično plaćaju do ili oko 1.000 evra, čini tako privlačnim za privremene, uglavnom srednjekvalifikovane migrante sa srednjim stručnim obrazovanjem iz Srbije? Prvo, prosečni i srednji nivoi realnih plata u većini NDČ stalno su rasli tokom većeg dela ove decenije, dok su u Srbiji ostali prilično ravni tokom čitavog perioda. Drugo, kao praktičan primer Rojevog modela, dok su plate u javnom sektoru prilagođene za nivo obrazovanja u Srbiji mnogo veće od onih u privatnom sektoru, suprotno je tačno u većini, ako ne i u svim NDČ. Dok bi plata slovačkog nastavnika mogla biti oko 50% viša od plate njihovog kolege u Srbiji, radnik u slovačkoj fabrici automobila može da zaradi oko dva puta više od sličnog radnika u Srbiji. Štaviše, sistem oporezivanja rada u Srbiji, pri poređenju poreskih klinova na rad, manje je povoljan za rad sa niskim i srednjim zaradama u poređenju s tim sistemima u NDČ.

Jedan nedavni rad istraživao je ključnu intervenciju politike osmišljenu da „popravi“ nedostatak potražnje za radnom snagom – relativno izdašne subvencije po stvorenom radnom mestu za (uglavnom) direktne strane investicije s ciljem da se privuku investitori u sektore s niskim zaradama i regione s niskim zaradama, uz izdašnije subvencije investitorima koji se nalaze u manje razvijenim regionima (Arandarenko, Aleksić i Lončar, 2021). Takva politika doprinela je ukupnom sektorskom rebalansu tržišta rada povećanjem potražnje za radnim mestima u proizvodnji. Takođe je doprinela rebalansu regionalnog tržišta rada, pre svega u poboljšanju kvaliteta zapošljavanja u manje razvijenim regionima i stabilizaciji udela regionalnih fondova zarada. Ipak, podele na tržištu rada, obrazovanja i infrastrukture između regiona i dalje su veoma velike.

Dinamika srpske migracije u smislu bruto tokova i distribucije migranata po zemljama destinacije lepo se uklapa u jednostavan

⁵⁹ V. <https://www.worldbank.org/en/publication/human-capital>.

⁶⁰ Iznosi dodataka u Austriji i Nemačkoj su oko 100 evra po detetu, bez ograničenja u broju dece koja ispunjavaju uslove.

okvir Rojevog modela. Tokom devedesetih, apsolutne razlike u zaradama između Srbije i ostatka sveta znatno su se povećale, jer su se srpski BDP i realne zarade urušili, što je dovelo do opšteg povećanja emigracionih tokova iz Srbije. Međutim, dohodna nejednakost nije se mnogo povećala, a zarade su dodatno smanjene, što je više uticalo na visokokvalifikovane radnike (Blanchet et al. 2020). Ovo je za posledicu imalo veću stopu emigracije, a to je dodatno potvrđeno nesrazmernim povećanjem priliva srpskih imigranata u anglosaksonske zemlje, kao i pojavom nekih novih manjih dalekih destinacija za visokokvalifikovane radnike, kao što su Ujedinjeni Arapski Emirati, Singapur, Južna Afrika itd.

Na strani ponude migracije radne snage, Srbija je tokom Velike recesije doživela izuzetno snažnu kontrakciju tržišta rada, pošto se negativan uticaj produženog tranzicionog restrukturiranja na zapošljavanje poklopio sa uticajem Velike recesije. Od 2009. do 2012. godine BDP je kumulativno opao za oko 4%, dok je gubitak zaposlenosti bio preko 12%. Migracioni tokovi u EU koji ubrzano rastu u periodu 2015–2019. koincidirali su s rastom zaposlenosti i BDP-a u Srbiji, ali su zarade usled fiskalne konsolidacije stagnirale, a razlike u zaradama u odnosu na EU su se dalje proširile.

Najveći pad realnih zarada zabeležen je 2015. godine, što se može povezati pre svega s merama fiskalne konsolidacije, ali i sa izmenama Zakona o radu 2014. godine kojima su smanjena mnoga novčana i nenovčana prava zaposlenih. Jedna od mera fiskalne konsolidacije bilo je smanjenje zarada u javnom sektoru većih od 25.000 dinara za 10%. S obzirom na broj zaposlenih u javnom sektoru i činjenicu da su plate u javnom sektoru veće nego u privatnom, uvođenje svojevrstnog solidarnog poreza doprinelo je realnom padu zarada od skoro 2,5%. Slično tome, procenjuje se da je smanjenje ili ukidanje nekih novčanih prava (kao što su obavezni minuli rad, uvećanje zarade za smenski rad, godišnji broj plaćenih slobodnih dana i sl.) dodatno uticalo na smanjenje prosečne zarade za 2–3% (Arandarenko i Aleksić, 2016). Štaviše, nominalna minimalna zarada, veoma značajno uporište u Srbiji, ostala je nepromenjena tri godine, do 2017. godine. Tako su realne zarade ostale nepromenjene do 2017. godine, u vreme kada su rasle širom Evrope, povećavajući razlike u zaradama i čineći nove destinacije, uključujući one u centralnoj i istočnoj Evropi, atraktivnijim za srpske radnike.

Iza prilično brzog poboljšanja statistike zaposlenosti ostao je problem nekvalitetnih poslova tokom čitavog perioda, posebno van javnog sektora. Kao udeo u ukupnoj zaposlenosti, neformalna zaposlenost iznosi oko 18%, a rasprostranjeni su nizak intenzitet rada i nedovoljna zaposlenost u različitim oblicima. Na tržištu rada postoji izražen dualitet. Veliki deo radno sposobnog stanovništva angažovan je na slabo plaćenim i manje zaštićenim poslovima. Pristup stabilnijim poslovima na primarnom tržištu rada je ograničen (posebno od početka programa fiskalne konsolidacije 2015. godine), a dugoročno planiranje karijere otežano je nesigurnošću poslova na sekundarnom tržištu rada, tj. oni koji rade na ovim poslovima žele da promene posao i značajan deo ovih radnika je spreman za emigraciju. Tako je nedostatak dobrih poslova jača determinanta emigracione spremnosti pripadnika srpske radne snage od opšte

stope nezaposlenosti i radnog statusa pojedinca. Iako je tačno da je zaposlenost mladih u porastu od 2013. godine, prosečan kvalitet radnih mesta mladih, u pogledu sigurnosti posla i zarada, nije bio dovoljan da smanji impulse emigracije.

Revizija usvojenog narativa o ogromnoj emigraciji visokoobrazovanih „talenata“ i pomeranje težišta na ubrzani odlazak srednje obrazovanih mladih ljudi su važni jer ukazuju na potrebu da se istraže zanemareni i nedovoljno rasvetljeni izvori frustracije „običnih“ diplomaca. Ovi različiti izvori frustracije potiču iz jednog zajedničkog izvora – nedostatka međugeneracijske solidarnosti na štetu dece i mladih. Ona se manifestuje u mnogim aspektima. Javni rashodi za obrazovanje veoma su mali, a neke važne grupe siromašnih, posebno manjinska i seoska omladina, nemaju prave šanse za uspešan početak života. Prelazak sa obrazovanja na tržište rada nije dovoljno podržan aktivnom politikom tržišta rada (Aleksić et al. 2020). Preterano fleksibilno radno zakonodavstvo i prakse zapošljavanja usmeravaju mlade ljude na sekundarno tržište rada i nesigurne poslove, što dovodi do široko rasprostranjenog iskorišćavanja rada mladih i studenata. Kako je objašnjeno, niske zarade suočavaju se sa visokim fiskalnim opterećenjem, što utiče na više mladih radnika. Kada je u pitanju sistem penzijskog osiguranja, sav teret solidarnosti prebačen je na međugeneracijsku solidarnost, dok međugeneracijska solidarnost među penzionerima i starijim osobama jedva da postoji.

S druge strane, Srbija se pojavljuje kao centar informaciono komunikacionih tehnologija (IKT) u regionu zahvaljujući povoljnom poreskom tretmanu IKT sektora, izdašnim investicijama i subvencijama za pokretanje poslovanja, visokim ulaganjima u ljudski kapital u IKT i većoj integraciji u globalne lance vrednosti. Godišnji broj diplomaca u oblasti IKT je preko 2,5 hiljade i Srbija je pokazala da je prilično uspešna u privlačenju i zadržavanju IKT stručnjaka. Mladi i visokoobrazovani ljudi s fakultetskim diplomama iz oblasti ekonomije, dizajna, marketinga, arhitekture i inženjeringa čine većinu digitalnih radnika u Srbiji. Doprinos IKT izvoza procenjuje se na 2,5% BDP-a 2018. godine, a tokom 2020. – u godini pandemije – doprinos ovog sektora porastao je na 5,4%. U slučaju IKT sektora, veze između migracije i povećanja ljudskog kapitala dobro su utemeljene i mogu se smatrati uspešnom pričom. Raste zajednica telemigranta koji žive u Srbiji, ali oni rade onlajn za strane klijente i to je postao njihov primarni izvor dohotka (Arandarenko, 2021).

Na ovoj kratko skiciranoj osnovi, očigledan, ali u javnosti uglavnom nepriznat uspeh Srbije da drži pod kontrolom visokokvalifikovanu emigraciju ima svoju ozbiljnu negativnu stranu u činjenici da taj uspeh nije postignut prvenstveno kao rezultat uspešne koordinacije privrednog tržišta i tržišta rada, socijalne i migracione politike, već kao nuspojava neoptimalne konfiguracije poreske politike i politike transfera koja je bila veoma diskriminatorna prema niskokvalifikovanoj i srednjekvalifikovanoj radnoj snazi, mladim ljudima, siromašnim radnicima, velikim porodicama, ljudima u seoskim područjima i područjima u opadanju, Romima te drugim ranjivim i nepriviligovanim grupama.

6 Migracije i tržište rada: zaključne napomene, izgledi i izazovi koji predstoje

Migracioni saldo Srbije tokom protekle decenije bio je očigledno negativan, ali daleko od katastrofalnog ili preteranog, kako se često tvrdi. Da nije država koja stari i demografski opada, Srbija bi se mogla oceniti kao veoma efikasan i uspešan izvoznik radne snage. Za emigracionu zemlju, udeo njenih državljana koji žive u inostranstvu relativno je umeren (oko 14% rezidentnog stanovništva), dok udeo doznaka iznosi znatnih 8% nacionalnog dohotka zemlje (ne računajući kupovinu nekretnina preko inostranih računa koje su statistički registrovane kao SDI). Ovaj „odnos intenziteta doznaka“ veoma je povoljan na globalnom nivou i najbolji je među zemljama Zapadnog Balkana. To ukazuje na dominaciju motiva privremene radne migracije među migrantima i njihov efikasan izbor destinacije.

Na osnovu podataka „Eurostat-Evrope“ o različitim dimenzijama migracionih tokova građana Srbije zaključili smo da je došlo do naglog porasta bruto odliva emigranata iz Srbije, posebno u drugoj polovini protekle decenije. Ovaj porast manifestovao se kroz dve velike promene u strukturi i prostornom rasporedu emigranata iz Srbije. Prvo, migracija zbog posla postala je dominantna kategorija migracionih tokova. Drugo, ovaj brzi rast privremenih radnih migracija bio je najizraženiji prema Nemačkoj, s jedne strane, i prema većem broju novih država članica EU – pre svega Hrvatskoj, Slovačkoj, Sloveniji, Malti, Češkoj, Mađarskoj i Poljskoj.

Srbija najviše izvozi radnike, a mnogo manje ljude. Broj srpskih emigranata u Evropskoj uniji kao glavnoj destinacijskoj zoni rastao je sporo, dok su se tokovi više nego udvostručili u periodu 2015–2019. godine. Prilivi Srba ka odredištima u NDC višestruko su se povećali, dok su sva odredišta u SDČ, uz nekoliko izuzetaka, zabeležila apsolutni pad novih priliva. Nemačka je bila najvažniji izuzetak, pošto je prihvatila trećinu (preko 20.000) svih srpskih migranata koji su prvi put došli u EU 2019. godine.

Nivo obrazovanja onih koji se sele uglavnom je sličan nivou obrazovanja onih koji ostaju, što je dobra vest. Mana leži u tome što je ovo tehničko odsustvo odliva mozgova za koji se mnogo strahovalo postignuto kao nenamerna posledica institucionalne konfiguracije koja promovise dualitet na tržištu rada i deluje protiv različitih ranjivih i nepriviligovanih grupa, kao što su niskokvalifikovani i srednjekvalifikovani radnici, mladi ljudi, siromašni radnici, radnici sa izdržavanim licima te ljudi u seoskim područjima i područjima u opadanju. Dakle, uprkos ohrabrujućim znacima i relativno povoljnim trenutnim pokazateljima, kontrola i upravljanje migracijama zaista bi trebalo da budu među glavnim prioritetima vlade u decenijama koje dolaze.

Telemigracija kao poželjna zamena za fizičku emigraciju doživela je procvat tokom protekle decenije. Telemigranti žive u Srbiji, ali rade za strane poslodavce ili jednokratne klijente preko interneta, često

koristeći onlajn platforme kao što je Upwork. Podaci koje je obezbedio Oxford Internet Institute pokazuju da rad na platformi apsorbuje 4,5% radne snage, uglavnom u „kreativnim i multimedijalnim“ profesijama, „razvoju softvera i tehnologije“ i „administrativnim poslovima i unosu podataka“. Prema grubim procenama, 2018. godine u Srbiji je bilo više od 20.000 telemigranata kojima su strani klijenti bili primarni izvor dohotka, što je državu svrstalo u sam vrh svetske rang liste po glavi stanovnika i na 11. mesto u svetu po apsolutnom broju frilensera, sa 3,52 frilensera na 1.000 stanovnika.⁶¹

Među spoljnim pretnjama trenutnoj nestabilnoj i osetljivoj ravnoteži verovatno bi najvažniji bio agresivniji pristup zemalja odredišta, pre svega Nemačke, kako bi selektivno privukle visokokvalifikovane profesionalce i mlade talente, umesto sadašnjeg „nediskriminatornog“ pristupa. Uopšteno govoreći, Srbija bi trebalo da se angažuje sa Evropskom komisijom kako bi obezbedila da novi Pakt EU o migracijama i azilu, objavljen u septembru 2020. godine, ispuni svoje obećanje o „sveobuhvatnoj saradnji s partnerskim zemljama kako bi se pomoglo jačanju uzajamno korisne međunarodne mobilnosti“.

Čak i ako uspe da osmisli optimalnu strategiju migracija, Srbija će u doglednoj budućnosti ostati ranjiva na različite neželjene efekte zemlje koja izvozi radnu snagu. Potražnja za stranom radnom snagom u zemljama domaćinima je prociklična, što znači da se u povoljnim vremenima srpske firme mogu suočiti sa izraženim nedostatkom radne snage u celom spektru kvalifikacija, dok bi u nepovoljnim vremenima zemlja mogla da izgubi deo priliva doznaka upravo kada su joj najpotrebnije.

Ipak, ako Srbija nastavi da beleži solidne stope privrednog rasta, ako bude uspešnija u otvaranju dobrih radnih mesta i ako uspe da smanji jaz u zaradama u odnosu na EU, može se pokazati razuman optimizam da se emigracija neće ubrzati i postati veliko usko grlo za budući privredni rast i demografsku stabilizaciju.

U stvari, emigracija ima svoj „životni ciklus“ (Hatton and Villiamson, 1994), koji se takođe naziva „tranzicija mobilnosti“ ili „migraciona grba“. Ove teorije predviđaju zvonastu krivu kad je reč o odnosima između rasta prosečnog dohotka i emigracije. Počevši od niskog nivoa dohotka, rastući dohoci i rastuće stope emigracije idu ruku pod ruku. Nakon određene prekretnice, dalji rast dohotka donosi opadanje stope emigracije. Klemens (2020) je izračunao da u proseku emigracija u početku raste sa rastom BDP po glavi stanovnika u siromašnim zemljama, usporava nakon otprilike 5.000 američkih dolara po paritetu kupovne moći i smanjuje se preko 10.000 američkih dolara. Trenutni BDP Srbije po glavi stanovnika je oko 19.000 američkih dolara. Međutim, ona je u neposrednoj blizini EU kao jedne od najbogatijih privrednih sila na svetu, a na osnovu iskustva većine novih članica moglo bi se pretpostaviti da se prekretnica može dostići na nivou od 20–25.000 američkih dola-

⁶¹ Vidi: <https://analyticshelp.io/blog/global-internet-freelance-market-overview-2018/>.

ra na paritetu kupovne moći, što se može postići za samo nekoliko godina. Opet, iskustvo Hrvatske sugerira da bi još jedan skok mogao doći u vreme ulaska Srbije u EU zbog institucionalnog šoka u vezi sa slobodom kretanja radnika, ali ta perspektiva je daleko od neizbežne. U svakom slučaju, ima dovoljno vremena da se osmislí sveobuhvatna strategija za ublažavanje udarca koji bi nanela emi-

gracija usled pristupanja. Dok stabilne i solidne stope privrednog rasta i sve veći dohoci treba da ostanu u središtu ove strategije, ona bi takođe trebalo da uključi temeljnu reformu poreskog sistema i sistema transfera, kao i reviziju javnih rashoda, pri čemu bi ljude trebalo staviti na prvo mesto i tako obezbediti više nivoe socijalne zaštite i socijalnih ulaganja.

Aneks

	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	Ukupno
Nemačka	3297	2.885	5.974	2.589	2.228	1.945	2.599	1.949	2.480	3.120	29.066
Italija	1080	1.103	1.076	1.342	2.066	2.648	2.280	1.721	2.040	2.561	17.917
Švajcarska	6859	4.261	3.362	2.529	1.839	1.655	1.582	1.514	1.440	1.421	26.462
Francuska	4517	2.110	1.162	1.327	1.328	938	1.624	1.466	894	1.144	16.510
Švedska	338	793	1.144	965	921	1.172	1.236	1.808	1.273	1.037	10.687
Austrija	828	548	709	823	671	633	751	557	625	1.008	7.153
Slovenija	211	169	139	184	155	127	159	153	179	262	1.738
Belgija	164	117	188	234	141	194	184	259	202	242	1.925
Luksemburg	194	81	68	49	79	55	55	97	225	201	1.104
UK	465	523	375	320	180	129	144	120	131	157	2.544
Holandija	12	4	166	340	212	177	177	172	191	119	1.570
Hrvatska	225	294	175	159	107	138	734	96	76	111	2.115
Mađarska	0	1.678	1.330	647	410	158	144	93	105	88	4.653
Španija	39	59	16	37	54	50	79	44	56	83	517
Bugarska	62	46	62	44	40	88	90	53	56	71	612
Norveška	24	61	75	93	174	179	124	154	85	56	1.025
Malta	8	7	21	18	16	14	38	31	45	53	251
Grčka	20	73	46	66	59	42	123	86	59	42	616
Češka Rep.	1	9	9	24	55	69	76	47	30	39	359
Finska	13	26	71	103	65	59	53	60	24	34	508
Slovačka	57	53	55	9	5	8	94	124	42	26	473
Kipar	16	9	1	10	16	36	19	38	30	23	198
Danska	2	1	1	5	1	26	74	62	22	11	205
Poljska	17	21	14	11	8	13	17	10	14	10	135
Portugalija	0	19	11	15	11	6	11	13	8	8	102
Irska	32	13	72	58	50	21	17	16	17	4	300
Island	27	34	27	21	7	15	13	5	2	3	154
Lihtenštajn	0	0	2	1	8	1	2	8	2	3	27
Estonija	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Letonija	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Litvanija	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ukupno	20.518	14.997	16.351	12.023	10.906	10.596	12.499	10.756	10.353	11.937	130.936

Tabela A1. Sticanje državljanstva u Evropi od strane državljana Srbije i države odredišta, 2010–2019.

Izvor: Eurostat